

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Географічний факультет
Кафедра економічної географії та екологічного менеджменту

РОЛЬ КРАСЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ В
ШКОЛІ

Випускна кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 615 групи,
денної форми навчання

галузі знань 01 – Освіта /Педагогіка
спеціальності 014.07 – Середня освіта
(Географія)

ОП «Географія»

Сіщук Наталія Михайлівна

Науковий керівник: к.геогр.н.,
доц. Ємчук Т.В.

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № 6

від «7» грудня 2021р.

Зав. кафедри _____ доц. Вацеба В.Я.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ	6
1.1. Розвиток і становлення краєзнавчого принципу в системі навчання.	6
1.2. Сутність краєзнавчого принципу.	11
1.3. Основні методи та форми впровадження краєзнавчого принципу.	16
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ В КУРСАХ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	23
2.1. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Рідний край».	23
2.2. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Загальна географія».	24
2.3. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Географія материків і океанів».	33
2.4. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Україна у світі: природа, населення».	38
2.5. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Україна і світове господарство».	39
2.6. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Географія: регіони та країни».	40
Висновки до розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. ЗНАЧЕННЯ КРАЄЗНАВЧОГО ПРИНЦИПУ ПРИ ВИВЧЕННІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	45
3.1. Профорієнтаційна спрямованість краєзнавчого принципу.	45
3.2. Патріотичне та естетичне значення краєзнавчого принципу.	48
3.3. Роль краєзнавчого принципу в природоохоронному вихованні учнів.	51
Висновки до розділу 3.....	56
РОЗДІЛ 4. ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ ЯК ФОРМА ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ	

В ЗЗСО НА ОСНОВІ КРАЄЗНАВЧОЇ СКЛАДОВОЇ	58
4.1. Форми організації позакласної роботи з географії на основі краєзнавчої складової	58
4.2. Напрямки роботи шкільних музеїв	61
4.3. Шкільний краєзнавчий музей – необхідний компонент географічного комплексу	65
4.4. Необхідність створення шкільного краєзнавчого музею в Яремчанському ліцеї №1	71
Висновки до розділу 4	76
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	80
ДОДАТКИ	86

Вступ

Актуальність теми: На сучасному етапі розвитку суспільства на перший план у навчально-виховному процесі виходить національно-патріотичне виховання, яке передбачає насамперед формування національної свідомості та людської гідності, любові до своєї землі, свого народу, культури та історії рідного краю. Формування таких важливих якостей у школі при вивченні географії можна отримати шляхом поєднання навчання з життям.

Дієвою формою зв'язку шкільної географії з життям є краєзнавчий принцип навчання. Тому сьогодні, як ніколи, зростає роль краєзнавства не лише, як одного із найважливіших суспільних напрямків морально-патріотичного виховання, але й як важливої складової навчання майбутніх поколінь. Краєзнавчий принцип дає можливість пов'язувати в єдине ціле процес навчання і виховання, перетворювати теоретичні знання учнів на конкретні вміння і навички. Викладати географію на краєзнавчій основі означає організовувати навчальний процес так, щоб місцевий краєзнавчий матеріал був вихідним для формування географічних уявлень, понять і закономірностей. Найкращим проявом застосування краєзнавчого принципу є не тільки урочна, а й позаурочна діяльність з географії. Де важливу роль відіграють гуртки, екскурсії, експедиції, походи, товариства, клуби та музеї. Особливого значення набуває шкільний музей краєзнавчого напрямку, адже при вивченні географії його оснащення та приладдя найкраще відображають природну та культурну красу своєї місцевості. Під час уроків у музеї в школярів виховується почуття дбайливого ставлення до навколишнього середовища та гордості за свій рідний край.

Метою магістерської роботи є теоретичне та практичне обґрунтування краєзнавчого принципу та його ролі у вивченні шкільного курсу географії.

Виходячи із мети, **основними завданнями** роботи є:

- з'ясувати сутність та значення краєзнавчого принципу при вивченні шкільної географії;
- охарактеризувати основні методи та форми краєзнавчого принципу;

- визначити місце краєзнавчого принципу в межах програми для кожного з курсів шкільної географії;
- охарактеризувати краєзнавче значення під час вивчення географії в школі.
- з'ясувати важливість шкільного краєзнавчого музею в ЗЗСО та необхідність його створення на прикладі Яремчанського ліцею № 1.

Об'єкт дослідження: краєзнавчий принцип в шкільній географії.

Предмет дослідження: роль та місце краєзнавчого принципу при вивченні географії в ЗЗСО.

Методи дослідження, що використовуються в роботі: аналіз і синтез досліджуваного матеріалу, логічний метод, метод формалізації, метод нагляду, порівняльний метод, кількісні методи, метод прогнозування, екстраполяції.

Робота складається з чотирьох розділів, вступу, висновків, списку використаних джерел (56 позицій) та додатків. Робота нараховує 86 сторінок, містить 10 рисунків.

Розділ 1

Теоретико-методологічні засади вивчення краєзнавчого принципу на уроках географії

1.1. Розвиток і становлення краєзнавчого принципу в системі навчання.

З питань краєзнавства написано багато праць. Однак досі немає загального розуміння терміна «Краєзнавство». Протягом багатьох років поняття «краєзнавство» складалося різним змістом. Загальноприйнята думка, що краєзнавство має справу з усіма поняттями, що безпосередньо вивчають те чи інше природне та соціальне явище на даній території. Однак більшість авторів погоджуються з тим, що «краєзнавство ставить перед собою ті самі завдання, що й географія».

Але питанням краєзнавства займалися історики, натуралісти, фахівці мови та літератури, архітектори, художники. Тож краєзнавство може бути різним: історичним, природно-історичним, соціальним.

Зараз, говорячи про краєзнавство, часто розуміють його як географічне краєзнавство, завданням якого є всебічне, синтетичне вивчення рідного краю.

У краєзнавстві, як і в географії, об'єктом вивчення є територія, область. Термін «Краєзнавство» означає, що досліджувана територія визначається поняттям «рідний край».

Краєзнавча освіта в Україні велася ще за часів Київської Русі: підлітки залучалися до ремесел та домашніх робіт, вивчали побут та культуру рідного краю, видовий склад та особливості місцевої флори та фауни. Виховний вплив на дітей мала промова, написана ченцями на честь князів, де сповіщав їхню військову перемогу, описував найважливіші мандрівки дослідників і купців, фольклор тощо. Формування регіональних концепцій нерозривно пов'язане з образним поясненням історичних подій, географічних та етнографічних подій рідного краю [11].

У XVI-XVII століттях у загальних школах Південно-Західної Росії широко пропагується краєзнавчі ідеї. Підручники того часу були фактами про історичні події, етнографію, географічні особливості рідного краю. З метою

засвоєння елементів природознавчих знань проводився моніторинг погодних умов, сезонних змін у природі. Все це поєднувалося з екологічними дослідженнями.

Одне з головних місць у краєзнавчій та педагогічній спадщині належить українській козацькій педагогіці, головна мета якої – формування козацького лицаря, мужнього громадянина, захисника рідної землі української національної свідомості, справжнього патріотизму, високого рівня духовності. У той час в Україні існували різні типи навчальних закладів (академії, коледжі, братські, духовні школи, національне професійне училище декоративно-прикладного мистецтва, школа козацької Січі). Основне місце відводилося ідеям та засобам національної педагогіки, української та краєзнавчої історії [3].

Дослідивши розвиток та становлення краєзнавчого принципу ми умовно поділили його на три періоди (рис. 1.1.1).

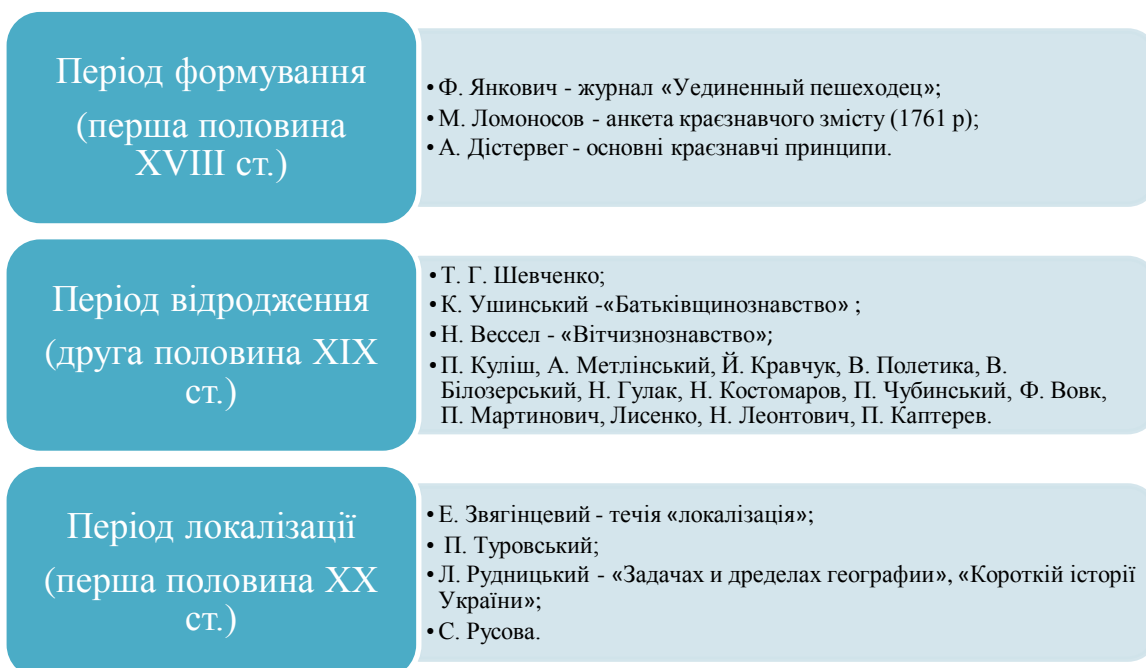

Рис. 1.1.1. Основні етапи розвитку і становлення краєзнавчого принципу в системі навчання

Перший етап – «Період формування» припадає на першу половину XVIII століття, де розвиткові вивчення краєзнавства сприяло впровадження викладання географії в школі. Одним із перших губернських журналів

«Уединенный пешеходец» був краєзнавчий. Він був опублікований в Ярославлі в 1786 р. Потім у Статуті перших російських шкіл, підготовленому під керівництвом Ф. Янковича, говорилося про необхідність збирання природних речей трьох царств природи, необхідність пояснень і очевидних знань про природознавство, особливо всі будинки, притаманні тій провінційній продукції, в якій розташована головна губернія.

Прогресивні педагоги та вчителі зверталися до вивчення краєзнавства як форми зв'язку навчання з навколишнім життям. М. Ломоносов у 1761 р. організував наукове вивчення краєзнавства рідного краю. З цією метою в різні місця були надіслані анкети з 30 різними питаннями про особливості рідного краю. Це був перший краєзнавчий матеріал для досліджуваної області.

Ідею необхідності досліджень учнів рідного краю підтримав А. Дістервег, який поставив основу для розробки тренінгу трьох основних принципів:

- природовідповідність;
- культуровідповідність;
- самодіяльність;

Розвиток регіональної діяльності, на його думку, неможливий без обґрунтування.

У другій половині XIX століття починається «Період відродження». Саме тут важливу роль в оновленні даних про рідну землю відіграло «Російське географічне товариство» (1845), до якого залучалось місцеве населення. Основними напрямками роботи цього товариства займався і Т. Г. Шевченко [5].

Питаннями інтенсивного розвитку з краєзнавства, які в ті часи називали родинознавством і батьківщинознавством в 60-х роках XIX століття займалися найвидатніші вчені К. Ушинський та Н. Вессел, які були авторами перших посібників з цього предмета. Так, К. Ушинський включив, наприклад, вказівки «Рідне слово» (1861 р.) Щодо «досліджування місцевості». А в 1863

році запропонували запровадити в початковій школі «Батьківщинознавство», вказуючи, скільки яскравих, справжніх образів зберігається в душі дітей під час вивчення цього курсу.

«Вітчизнознавство» називалося вивчення краєзнавства Н. Весселя і вбачало в ньому основу всієї освіти, вказуючи, що «вся навчальна програма повинна будуватися на основі використання конкретного місцевого матеріалу, тобто на основі краєзнавчого підходу, який базується на краєзнавчому підході, на краєзнавчому принципі».

На території України краєзнавство поширилось у XIX столітті. Йому приділяли багато уваги вчені, письменники, дослідники Т. Шевченко, П. Куліш, А. Метлінський, Й. Кравчук, В. Полетика. Краєзнавчі ідеї пропагували Кирило-Мефодієвське товариство (1845-1847). У публікаціях кирило-мефодіївців – В. Білозерського, Н. Гулака, Н. Костомарова, П. Куліша, А. Кравчука ми говоримо про українське національне відродження та панславізм, побудову майбутнього суспільства на основі християнської моралі, рівність усіх слов'янських народів. Кирило-Мефодіївці піклувалися про розвиток народної освіти, поширюючи ідеї краєзнавства міст та сіл України [50].

У 70-х роках XIX ст. у Києві заснували «Товариство Нестора-Літописця», а в 1872-1878 рр. проводилася етнографічно-статистична експедиція П. Чубинського, яка розпочала систематичну науково-дослідну роботу в Україні. Неоцінений внесок у вивчення української регіональної етнографії зробив Ф. Вовк, філології і мистецтва П. Мартинович, музики М. Лисенко, Н. Леонтович.

Важливу роль у розвитку краєзнавства відіграла «Руська трійця». Під час етнографічних подорожей учасники «Руської трійці» вивчали ремесло та архітектуру, одяг, сільське господарство, торгівлю та релігію, переписували рукописи та старовинні документи, вивчаючи цю історію та розповідаючи про своїх сучасників. Складені учасниками програми «Руська трійця» та анкети, якою вони користувалися під час подорожей по краю, були спробою

розробити наукову базу для регіональної роботи. Ця перша програма з краєзнавства в Україні успішно використовується в роботі послідовників «Руської трійці» як політичний документ і в роботі вчителів-краєзнавців [40].

Особливу роль регіональних заходів у навчально-виховному процесі відігравав видатний педагог П. Каптерев: «Безумовно, настане час, коли шкільні поїздки та навчальні подорожі будуть необхідними та важливим елементом освіти, а люди які не бачили достатньо різних куточків своєї країни, не вважатимуться освіченими людьми».

У 1896 р. в освіті спостерігається нова течія – «локалізація» навчального процесу на всіх етапах вивчення різних предметів, виголошена Е. Звягінцевим. З виникненням цієї течії постає третій етап розвитку та становлення краєзнавчого принципу – «Період локалізації», що припадає на першу половину ХХ ст.

Е. Звягінцев розробив систему вивчення рідного краю: послідовний консервативний – перший з краєзнавчих матеріалів у масштабах свого села, околиць, району, країни, для початкової школи; сполучений концентризм – коли наводяться приклади з усіх трьох масштабних ареалів: міського, районного, регіонального.

В Україні на початку ХХ століття науково-краєзнавчі дослідження, згадувалися у працях вчених П. Туровського, Л. Рудницького. Зокрема, в «Задачах и джерелах географіи», «Короткій історії України», Л. Рудницького (1910 р.).

Софію Русову захоплювала діяльність «Південно-Західного відділення Російського географічного товариства», яке вивчало антропологію, літературу, історію, діалекти та економіку України. С. Русова ходила по селах і записувала пісні, обряди та казки. Софія наголошувала, що велике значення у навчанні та вихованні підростаючих поколінь мають географія та природознавство, історія, філософія.

Проблеми краєзнавчого вивчення особливостей конкретних досліджуваних територій, досліджували гуртки та товариство «Просвіта», яке

було створене в Україні в 1905-1907 роках. У статуті йшлося про підвищення культурного рівня та етнографічного багатства [51].

Завдяки складній системі викладання краєзнавство в Україні та Росії успішно розвивалася у 20-30 роках ХХ століття. У 1918-1922 роках ця справа називалася «Вивчення рідного краю», а в 1922 році педагогічні заклади запровадили спеціальні курси «Краєзнавство», «Принципи краєзнавства», «Методика краєзнавства».

Незважаючи на значні досягнення в галузі наукового і шкільного краєзнавства, до кінця 30-х років масовий краєзнавчий рух почав занепадати.

Через 60 років краєзнавство вивчається знову. Однак існує потреба переглянути деякі основні питання навчального плану з цього предмету. Найсучасніші вчені, педагоги, любителі етнографії наголошували на нагальній необхідності вивчення рідного краю.

Була інтенсивна краєзнавча робота в 1960-1980 рр. по всьому Радянському Союзу. Краєзнавчо-туристична експедиція студентів досліджувала територію в таких районах: в місцях військової слави, географічних, історичних, екологічних.

1.2. Сутність краєзнавчого принципу.

Географічне краєзнавство на сучасному етапі є важливим засобом зростання національної самосвідомості на основі конкретних матеріалів своєї місцевості через науково – природокорисну діяльність учнів. Отже воно виступає адекватним інструментом навчання і виховання, і є тенденцією сучасної методики географії.

Що ж таке краєзнавство в цілому? Краєзнавство – збір, накопичення та популяризація відомостей про певну територію з різних точок зору: географії, геології, метеорології, рослинного і тваринного світу, населення, господарства, історії, культури тощо. Є також суспільним рухом.

Існує кілька визначень цього терміна, зокрема географ Олександр Барков вважав, що краєзнавство – це комплекс наукових дисциплін, різних за

змістом і методами дослідження, таких, що ведуть до єдиної мети – наукового і всебічного пізнання краю.

За визначенням географа Лева Берга: Краєзнавство – це мала географія [26].

Залежно від цілей і завдань існує три основних форми краєзнавства: державне (наукове), освітнє (шкільне) та суспільне (громадське) (Рис.1.2.1)

Рис.1.2.1 Форми краєзнавства [2]

В шкільному краєзнавстві слід завжди мати на увазі його навчальне значення. У зв'язку з цим виділяють навчальне (програмне) краєзнавство. Його зміст і характер визначається навчальною програмою. Поруч з ним, має місце непрограмне краєзнавство, завдання і зміст якого будуються у відповідності з планом виховної роботи школи.

Шкільне краєзнавство передбачає всебічне, поглиблене вивчення свого краю учнями під керівництвом учителя, що здійснюється з навчально-виховною метою. Поняття «Свій край» має досить широкий територіальний діапазон і впливає з поняття об'єкта географічного краєзнавства – своє село, містечко, адміністративний район (різного рівня), історико-географічний край, етнічний край [29].

Поняття «край» - умовне і залежить від того, хто і з якою метою його вивчає. У школі найчастіше під терміном «Рідний край» розуміють територію

своєї адміністративної області. Педагоги давно оцінили переваги викладання географії на основі вивчення рідного краю. Досить чітко ця ідея простежується у «Великій дидактиці» Я. Каменського, де зазначено, що географію потрібно починати з того місця, де живуть люди [48].

Вся туристсько-краєзнавча робота в школі планується у відповідності з вимогами і навчально-виховних завдань.

Структура і зміст Програми з географії базуються на принципах неперервності і наступності шкільної географічної освіти, її інтеграції на основі внутрішньо міжпредметних зв'язків, гуманізації, диференціації навчального матеріалу в залежності від вікових можливостей учнів, практичної спрямованості.

Географія як шкільний предмет має бути зорієнтована на формування в учнів широкого спектра світоглядних знань, а знання – сприяти соціалізації особистості, підготовки її до життя, раціональної продуктивної творчої діяльності.

Дієвою формою зв'язку шкільної географії з життям є краєзнавчий принцип навчання. Саме він дає змогу вчителю зв'язувати в єдине ціле процес навчання і виховання, перетворювати теоретичні знання учнів конкретні вміння і навички.

Викладання географії на краєзнавчій основі означає проводити навчання так, щоб місцевий краєзнавчий матеріал був вихідним для формування географічних уявлень, понять і закономірностей. На основі живого споглядання явищ, об'єктів і речей відбувається сприймання, формуються початкове уявлення і поняття, розкриваються закономірності, проводяться узагальнення, робляться висновки і, як наслідок, формуються необхідні знання для практичної діяльності [27].

Краєзнавчий принцип – один з педагогічних принципів навчання, який означає уточнення, конкретизацію, розкриття і підтвердження наукових понять прикладами з навколишнього середовища. Основним завданням шкільного краєзнавства є всебічне вивчення рідного краю, збір і узагальнення

краєзнавчого матеріалу. Краєзнавчий принцип передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням географії і тими знаннями, які отримують учні в результаті безпосереднього дослідження краю [29].

Під краєзнавчим принципом навчання розуміється встановлення в процесі навчання асоціативних зв'язків між відомими учням фактами з навколишнього її середовища і вивченим програмним географічним матеріалом з метою підвищення якості засвоєння знань.

Головне призначення краєзнавчого принципу полягає в тому, щоб дати можливість учневі в знайомій місцевості, у повсякденній обстановці спостерігати географічну дійсність у взаємозв'язках її окремих компонентів і результати спостережень використовувати на уроках.

Краєзнавчий принцип дає можливість будувати викладання географії згідно дидактичним правилам: «від відомого до невідомого», «від близького до далекого» [27]. Маючи фактичні дані про природу і її закономірності, а також про населення і господарство рідного краю, легше розуміти і засвоювати географію інших територій. Якщо дитина бачить і розуміє певне явище, його закономірності, то вона може зрозуміти і подібне, яке побачити не в змозі.

Географічні поняття, які засвоюються учнями на прикладі свого краю і власних спостережень сприймаються краще і запам'ятовується на довше.

Зв'язок з найближчим оточенням надає практичної спрямованості навчання: у дітей виробляються навички поведінки в природі, спостережливість, з'являється інтерес до екологічних і народногосподарських проблем. Знання про свою місцевість – це «навчальна лабораторія», яка потрібна географу так само, як фізику або хіміку, – шкільна лабораторія їх предметів [9].

Систематичне вивчення природи, населення і його господарської діяльності дозволяє цілеспрямовано формувати науковий світогляд, виховувати учнів в дусі патріотизму, любові до Батьківщини, дбайливого ставлення до природи. Краєзнавство є основою для формування в учнів

наукового святосприйняття [47].

Збагачення учнів краєзнавчими знаннями і пізнавальним досвідом дає їм можливість активніше брати участь у вирішенні навчальних проблем, як:

- порівняння нових факторів зі своїми життєвими спостереженнями;
- виявлення в них рис подібності та відмінності;
- вміння територіальними уявленнями бачити предмети навколишньої дійсності;
- вироблення вміння застосовувати отримані знання [9].

Об'єднуючи в собі навчально-пізнавальну, пошуково-дослідницьку і суспільно-корисну діяльність дітей, краєзнавство володіє великим виховним потенціалом. Це зумовлено насамперед тим, що природа, суспільне життя і праця, економіка, культура, історичне минуле рідного краю – невичерпні джерела пізнання, формування національної самосвідомості та світоглядної позиції особистості, і всебічного і гармонійного її розвитку.

Головним джерелом знань про рідний край є краєзнавчі об'єкти. За основними напрямками вивчення їх умовно можна поділити на такі групи:

- адміністративно-територіальні (населений пункт, район, область, край, країна);
- економічні (заводи, господарства, шахти);
- історичні (пам'ятники, заповідники, пам'ятки природи);
- культурні (театри, музеї, бібліотеки, навчальні заклади);
- природні (форми рельєфу, водойми, корисні копалини, рослини і тварини) [43].

Сутність шкільного краєзнавства полягає у всебічному вивченні учнями певної території свого краю за різними джерелами і, головним чином, на основі безпосередніх спостережень під керівництвом вчителя.

Вчитель керує шкільним краєзнавством, виходячи з вимог програми, складу учнів класу та місцевих можливостей. Він визначає об'єкти для дослідження, види та методи роботи, спонукає до вивчення краю своїх вихованців і керує їх роботою. Тому успішні результати шкільного

краєзнавства в основному залежать від того, якою мірою вчитель сам краєзнавець і як він уміє зацікавити своїх учнів. Учитель повинен добре знати свій край, систематично його вивчати і володіти знаннями краєзнавчої роботи зі школярами. Самому вчителю краєзнавство також приносить користь. Займаючись краєзнавчою роботою з дітьми, він збагачується знаннями, підвищує свою педагогічну майстерність. Учитель знайомиться з населенням, з батьками учнів, вивчає роботу місцевих підприємств та організацій. Іншими словами, краєзнавство – шлях до науково-дослідницької діяльності. У процесі краєзнавчої роботи учні самостійно засвоюють навчальний матеріал і набувають навички, необхідні в житті, готуються до практичної діяльності та розширюють загальноосвітні знання [49].

Сьогодні багато вчителів використовують краєзнавчий принцип у своїй роботі, оскільки його дидактичний потенціал невичерпний. Саме краєзнавство має неоціненне значення для міцного засвоєння учнями основ науки, розширює і поглиблює знання, сприяє розвитку у них творчих здібностей, допитливості, активності, формує світогляд. Це потужний засіб патріотичного, морального, естетичного і трудового виховання. Краєзнавство має невичерпний виховний і навчальний потенціал. Вивчаючи і спостерігаючи за природними явищами і змінами в природному комплексі своєї місцевості, учні знайомляться з закономірностями розвитку природи. Принцип краєзнавчого підходу об'єднує вміння учнів аналізувати почуте, побачене, порівнювати нові факти зі своїми життєвими спостереженнями, проявляти при цьому риси подібності та відмінності, вчитися застосовувати отримані знання на практиці [48].

1.3. Основні методи та форми впровадження краєзнавчого принципу.

Використання краєзнавчого принципу навчання допомагає всебічно розвивати кругозір учнів, прищепити їм навички дивитися на світ очима дослідника, розуміти суть явищ. Застосування даного принципу навчання географії вимагає від вчителя вмілого поєднання різноманітних методів і

прийомів навчальної роботи.

Ще Строев К. Ф. писав, що засвоєння географічних понять відбувається у процесі вивчення безпосереднього вивчення краю, а також з розповідей, літератури та використання під час уроків матеріалів і предметів, наочності складеної на крайовому матеріалі [32]. А за словами Ліни Костенко, «в дитинстві відкриваєш материк, який називається потім – Батьківщина».

Відповідно до навчальної програми з географії для загальноосвітніх шкіл рекомендується організація систематичних спостережень за явищами природи, фенологічних спостережень, а також з трудовою діяльністю людей своєї місцевості. Крім того, за навчальною програмою пропонується ряд практичних робіт на краєзнавчій основі, передбачаються навчальні екскурсії на місцевості до певних економічних об'єктів. Прикладом може служити ведення календаря погоди, проведення досліджень на місцевості (орієнтування на місцевості, рух по азимуту, визначення напрямку вітру) і обробка їх результатів (складання таблиць і графіків, діаграм і картодіаграм, схем і картосхем), практичні роботи (наприклад, у 8 класі на тему «Позначення на контурній карті свого регіону найважливіших центрів розвитку галузей господарства, культурних та природоохоронних об'єктів, транспортних вузлів»). Загалом при краєзнавчому підході у викладанні географії широко використовуються практичні та самостійні роботи, спостереження і дослідження. Мета таких робіт – прищеплення школярам практичних умінь і навичок. Прикладом навчальної екскурсії є екскурсія в один з ландшафтів своєї місцевості, на виробництво [41]. Крім того, навчальні та краєзнавчі екскурсії є найбільш поширеною і вживаною формою позакласної роботи з географії, допомагає поповнити знання учнів необхідними знаннями з краєзнавства і мотивують учнів для подальшого вивчення географії.

Однак лише вказівками навчальної програми, зв'язок географії та краєзнавства не вичерпується.

Туристсько-краєзнавчий матеріал з програмним зв'язується з

допомогою різних методів і прийомів залежно від специфіки курсу, теми, змісту і структури уроку. Однак найбільш ефективно вони діють тоді, коли їх поєднують із методами та прийомами заохочення учнів. На уроках використовується знайомий дітям матеріал, отриманий під час екскурсій і туристських походів в результаті власних спостережень та досліджень. І чим більше школярі мають у своєму розпорядженні туристсько-краєзнавчого матеріалу, чим краще вони знають рідний край, чим детальніше вони його вивчили, тим краще та активніше будуть проходити уроки і глибше засвоюватися програмний матеріал. Використання туристсько-краєзнавчого матеріалу в процесі викладання географії викликає в учнів великий інтерес до цього предмету.

Оскільки в підручниках не міститься краєзнавчого матеріалу, то головним джерелом краєзнавчої інформації є власне вчитель і його слово. Розповідь вчителя супроводжується ілюстраціями і демонстраціями краєзнавчого матеріалу (фото, малюнки, відео, гербарій, різні предмети, що стосуються рідного краю тощо) є більш пізнавальним і цікавим для учнів, особливо, якщо цей матеріал зібраний власне вчителем, іншими школярами-краєзнавцями під час своїх туристичних подорожей і походів.

Неможлива робота вчителя, який використовує у своїй роботі краєзнавчий принцип навчання, якщо він не залучає до своєї роботи різноманітну краєзнавчу літературу та місцеві карти.

Найчастіше вчителі географії застосовують такий прийом введення туристсько-краєзнавчого матеріалу на уроках географії, як постановка питань про географічні об'єкти, природні явища і процеси в рідному краї і в районах туристських подорожей для порівняння їх із тими, що вивчаються, з метою кращого засвоєння програмного матеріалу [29].

Бесіда – один з ефективних методів, який широко використовується при здійсненні краєзнавчого підходу у викладанні географії. У залежності від дидактичних настанов уроку бесіда може мати наступні різновиди:

- *перевірна бесіда* — переважно при перевірці знань учнів, коли вчитель

пропонує проілюструвати теоретичні знання місцевими відомостями, фактами і прикладами з навколишнього середовища;

- *евристична бесіда* – з метою підведення учнів до нових для них самостійних висновків і узагальнення нових знань;
- *повторювально-узагальнююча бесіда* – при узагальненні і повторенні пройденого матеріалу з метою встановлення глибини знань учнів та вміння ілюструвати географічні поняття місцевими відомостями, фактами і прикладами.

Проводячи уроки географії у формі бесіди вчитель ставить питання саме тоді, коли необхідно створити правильне уявлення про видові ознаки географічних об'єктів, для з'ясування причин виникнення явищ і процесів, виявлення взаємозв'язків між окремими компонентами природно-географічного середовища, між людиною і природою, визначення природно-географічних і соціально-економічних закономірностей [29].

Розповідь вчителя, бесіда, лекція, інструктаж – це всі словесні методи, які вчитель повинен активно використовувати при ознайомленні учнів з краєзнавчим матеріалом.

На уроках географії вчителі можуть широко використовувати туристсько-краєзнавчий матеріал для постановки проблемних питань, спрямованих на розвиток географічного мислення. Туристсько-краєзнавча робота відкриває великі можливості для розв'язання проблемних питань, спрямованих на формування основних географічних понять і навичок, що становлять основний зміст курсів шкільної географії. При цьому вчитель повинен пам'ятати, що постановка і вирішення проблем – не самоціль, а лише інструмент для кращого засвоєння учнями програмного матеріалу. Для впровадження в практику роботи вчителя географії проблемного навчання на туристсько-краєзнавчому матеріалі доцільно застосовувати проблемно-фрагментарну форму побудови навчального процесу. При такій формі проблемна ситуація створюється для розкриття змісту теми уроку. Рідше застосовується проблемно-урочна форма, згідно з якою тема уроку

розкривається в процесі розв'язання поставленої проблеми. Проблемні завдання можна давати з різною метою [29].

Для мотивації навчальної та пізнавальної діяльності учнів доцільним є використання інтерактивних ігор, крім того потрібного для перевірки матеріалу, містить питання краєзнавчого спрямування.

Всі ці методи та прийоми, що використовуються на уроці, який будується за краєзнавчим принципом навчання, а ось форми позакласної роботи з краєзнавчо-туристичної роботи взагалі мають невичерпні можливості. Використовуються такі форми роботи, як різні виховні заходи (інтелектуальні ігри, фестивалі, конференції, дискусії, диспути, зустрічі з цікавими людьми і інші), широкого поширення набули краєзнавчі соціальні проекти, акції, флешмоби.

Найбільш ефективними для залучення великої кількості учнів до дослідницької та просвітницької діяльності по краєзнавчо-туристичній роботі є проектна технологія. Метою використання методу проектів є самостійне осмислення учнями географічних проблем, що мають життєвий сенс для них. Доцільно використовувати дослідницькі, практико-орієнтовані, інформаційні, творчі проекти.

Традиційними і найбільш цікавими залишаються такі форми роботи як туристична та краєзнавча екскурсія, похід, екологічні стежки рідним краєм, під час яких не тільки вивчається місцевість, а й збирається матеріал для подальшого використання (фото, гербарій, створення планів і карт, збір інформації про об'єкти), різні екологічні акції.

Найбільш доцільною є діяльність краєзнавчо-туристичних об'єднань, клубів і гуртків. Гурткова робота дає можливість глибоко вивчати зміст, форми й методи краєзнавчих досліджень і проводити їх, займатися туристичною діяльністю [20].

Позакласна діяльність базується на добровільності, інтересі та бажанні дітей її виконувати, тому вона необов'язкова для всіх учнів класу. Позакласна робота дає можливість розвивати індивідуальні інтереси дітей, їх здібності,

нахили, розширювати кругозір з географії та краєзнавства, формувати стійкі потреби самостійно пізнавати рідний край.

Висновки до розділу 1

Таким чином, варто відзначити те, що розвиток та становлення краєзнавства, почалося ще з часів Київської Русі і його вивчення і удосконалення продовжується й сьогодні. Впродовж XVIII-XX ст. краєзнавство виходить на нові етапи розвитку, де створюються різноманітні гуртки, секції та товариства краєзнавчого напрямку і найголовніше воно виділяється як окремий предмет для викладання в школах. В цей час дослідженню краєзнавства, як важливої складової географії приділяли увагу видатні українські та вітчизняні вчені, присвятивши йому багато науково-краєзнавчих праць військового, історичного, географічного та екологічного спрямування.

Більшість вчених по-різному тлумачать значення краєзнавчого принципу. Та все ж таки з усіх визначень можна виділити спільну характеристику те, що краєзнавчий принцип – це принцип навчання, за допомогою якого відбувається зв'язок навчання з життям, який дає чітке усвідомлення учням всіх природних процесів і явищ, історичних подій, культурних та економічних особливостей свого рідного краю. Де на основі уже відомих фактів та прикладів школярам буде легше зрозуміти такі ж особливості інших країн, територій, регіонів.

Застосування краєзнавчого принципу на уроках при вивченні географії відбувається за допомогою різних методів та форм. Найчастіше застосовуються словесні методи (бесіда, розповідь, інструктаж), практичні (практичні роботи і вправи), демонстративні (фото, відео, презентації, гербарії, різні навчальні предмети). Щодо форм застосування краєзнавчого принципу це – урочна та позаурочна робота. В урочній роботі часто використовують групові та індивідуальні завдання краєзнавчого змісту. Є різні види позаурочної роботи – проекти, гуртки, секції, клуби, музеї,

екскурсії. Найефективнішою позаурочною формою є екскурсія, під час якої учні знайомляться з рідною місцевістю та збирають краєзнавчий матеріал.

Розділ 2

Особливості застосування краєзнавчого принципу в курсах шкільної географії

2.1. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Рідний край».

Програма курсу «Рідний край» має на меті розширення, поглиблення та узагальнення знань школярів про живу та неживу природу на вищому рівні, ніж у початкових класах. Завдання вчителя також полягає в тому, щоб дати учням широкий спектр нових знань, які можна засвоїти під час використання на уроках краєзнавчого матеріалу.

Зміст курсу «Рідний край» складається з таких дев'яти тем: «Пізнай свій край», «Твоя місцевість», «Погода», «Водні багатство», «Ґрунти», «Рослинний й тваринний світ», «Населення, освіта, наука і культура», «Господарська діяльність людини», «Охорона природи».

Вивчаючи курс «Рідний край» у 5 класі, учні розширюють та поглиблюють розуміння природних умов та ресурсів рідного краю, господарської діяльності місцевого населення. Конкретні приклади вчителя розкривають зв'язки, що існують між окремими компонентами природи, показують дітям, як люди, які знають закони природи, навчилися використовувати їх на свою користь, цілеспрямовано перетворюючи географічне середовище [19].

Програма рекомендує організацію систематичних спостережень за явищами природи та трудовою діяльністю людей своєї місцевості, проведення практичних завдань, виконання яких поєднується з краєзнавством та передбачає використання краєзнавчого матеріалу. До цього виду робіт належать:

- організація спостережень за природою;
- ведення календаря і щоденника погоди;
- ознайомлення з роботою метеорологічних приладів;
- змалювання різних видів дерев і тварин;

- вивчення пам'яток культури, історії, мистецтва;
- підбір літератури, ілюстрацій [17].

Програма передбачає екскурсії для визначення основних форм поверхні та властивостей гірських порід місцевості; збирання колекції мінералів; ознайомлення з місцевим сільськогосподарським чи промисловим підприємством; вивчення ґрунтів, рослинного та тваринного світу місцевості. Рекомендується проводити спостереження за рослинами та тваринами в шкільному гуртку живої природи на шкільній навчально-дослідній ділянці та безпосередньо на природі. Все це дозволяє поглибити знання про природу своєї місцевості, чітко побачити, як знання природи розкривають можливості людини стосовно управління, перетворення та її захисту. В учнів розвиваються уміння спостерігати погоду, замерзання та скресання водойм, за рослинами та тваринами, відзначають терміни настання кожного сезону за фенологічними даними та пояснюють явища неживої та живої природи, набувають та закріплюють навички роботи з географічною картою та орієнтуванням, записувати спостереження та робити описи предметів та явищ природи [34].

Під час систематичних спостережень за дикою та неживою природою учні простежують зв'язок між органічним та неорганічним світом, зв'язки та взаємодії між компонентами природи. Діти формують уявлення про єдність природи, про тісний взаємозв'язок та взаємодію її елементів, про її постійну зміну. Краєзнавчі знання, здобуті учнями у 2-5 класах та на позакласних уроках, є основою для реалізації краєзнавчого підходу при вивченні географії в 6 класі.

2.2. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Загальна географія».

Курс загальної географії в 6 класі вважається першим систематичним курсом з географії в школі. Він має сильну регіональну основу. Курс включає багато загальних географічних понять, які школярі повинні засвоїти для

підготовки при вивченні краєзнавчих курсів у старшій школі. Слід зазначити, що більшість цих понять сприймаються дітьми 11-12 років без достатнього розуміння, особливо процесів розвитку, взаємодії та взаємозалежності, якщо вчитель не використовує конкретний місцевий матеріал краєзнавчого змісту. Формування географічних понять набагато простіше, коли учні мають конкретні уявлення про свій край та райони туристичних подорожей, отримані в процесі туристичної та краєзнавчої роботи. Навіть загальні знання про окремі предмети рідного краю (рівнини, пагорби та гори, річки, озера тощо) вчитель використовує переважно як основу для формування загальних фізико-географічних понять. Так учитель підводить учнів до діалектико-матеріалістичного розуміння взаємозв'язку, що існує в природі між фізико-географічними об'єктами, явищами та процесами природи та суспільства [8].

Початковий курс фізичної географії має на меті ознайомити школярів із методами аналізу сфер Землі (літо-, гідро-, атмосфера та географічної оболонки), з основними складовими природного комплексу та взаємозв'язків між, географічними особливостями місцевості (топографія, клімат, гідрографія, природний комплекс). Вже у вступній частині курсу передбачається знайомство в загальних рисах з методами наукового дослідження природно-географічного середовища.

З цією метою організуються систематичні спостереження за природою: за погодою, сезонними змінами висоти Сонця над горизонтом опівдні (в останній тиждень кожного місяця).

Курс також передбачає проведення туристичних походів для того, щоб краще вивчати природу свого краю та низку практичних робіт на місцевості поблизу школи. Перша екскурсія проводиться на початку навчального року з метою отримання фактичних знань про рельєф своєї місцевості: породи, які її складають, внутрішні води. Під час осінньої екскурсії діти у галузі досліджуваної території вивчають залягання шарів рельєфу та їх форми; збирають зразки гірських порід. Учні замальовують відслонення гірських порід, визначають на око, використовуючи саморобні прилади – нівелір та

екліметр - висоту та крутизну ухилу. Також учні знайомляться з природними та антропогенними змінами в рельєфі. У ході осінньої екскурсійної роботи проводяться географічні зйомки вод своєї місцевості: визначення ширини, глибини та швидкості течії, а при її відсутності – струмка, у цьому випадку робиться опис однієї з водойм (річок, озер чи боліт). Школярі вивчають найпростіші методи гідрологічних досліджень. У такому випадку вчитель пояснює способи орієнтування, як за допомогою компаса, так і за Сонцем. У результаті учні ведуть польовий щоденник, де вказують ті об'єкти, що вони вивчали протягом практики [33].

Щоб цілеспрямовано використовувати матеріали осінньої екскурсії на уроках класу при вивченні різних тем, вчитель повинен звернути особливу увагу на характер рельєфу рідного краю в цілому, а також на різноманітності його форм. У той же час, поряд із показом гірських порід, що складають рельєф та залягання пластів, учитель разом з учнями повинен пояснювати процеси формування та розвиток окремих форм рельєфу. Одночасно під час екскурсії визначаються відносні висоти найвиразніших форм рельєфу та проводяться доступні вимірювання їх частин.

Цілеспрямовано знайомлячись під час екскурсії з водами своєї місцевості, учні повинні зрозуміти походження ґрунтових та поверхневих вод та їх зв'язок з різними компонентами природного середовища, а в цьому випадку особливо на місцевості, що вивчається. Шляхом безпосереднього знайомства з гідросферою своєї місцевості учні глибше та міцніше засвоюють головні твердження гідрології Землі. Застосовуючи вже набуті знання школярів на основі вод своєї місцевості, які вони отримали під час екскурсії.

Методичне та педагогічне значення осінньої екскурсії полягає в тому, що вихованці не сприймають абстрактних понять про місцевість і воду на Землі, а конкретизують на основі власних спостережень.

Під час екскурсій вчителі визначають важливість вод та рельєфу Землі, що впливають на її процеси та життєдіяльність людей, на прикладі їх

господарського використання, управління навколишнім середовищем та захисту, в свою чергу спонукаючи учнів до суспільно-корисної праці та різноманітних позакласних краєзнавчих заходів, таких як: боротьба зі шкідливими природними процесами (ерозія ґрунтів та ростом ярів), спостереження за річковим режимом, захист води. Ця робота має виховне значення. Це також відновлення занедбаних колодязів, джерел та водозаборів, виявлення нових водних ресурсів для господарського використання, очищення від рослинності, бруду та сміття у водоймах або визначених районах поблизу шкіл, встановлення ділянок для контролю ерозії [23].

Під час осінньої екскурсії можна провести деякі тривалі експерименти, польові спостереження, наприклад, про сповзання ґрунту, ростом відкладів на схилах, над ростом ярів та конусів виносу у гирлах, над денудацією бортів рік, діяльністю вод. У ході весняних екскурсій на закладених восени дослідах, можна чітко побачити деякі зміни у формах місцевості, що відбулися внаслідок природних процесів та антропогенної діяльності.

Доречність осінньої екскурсії на початку навчального року перед вивченням початкового курсу фізичної географії підтверджена експериментальним та тривалим спостереженням. Школярі отримують відповідні знання про географічні поняття та явища під час екскурсій рідним краєм, тим самим це розкриває великі можливості для результативного викладання вихідного курсу фізичної географії, сприяє більш глибокому та міцнішому засвоєнню навчального матеріалу. Друга обов'язкова екскурсія, проводиться навесні після вивчення теми «Географічна оболонка». Її метою є вивчення та опис природних комплексів, де завдяки рельєфу спостерігається їх відмінність; самостійне виявлення учнями природних взаємозв'язків компонентів природно-територіального комплексу. Де учні біля школи вивчають та описують природні комплекси, схилів, заплав та будови річки. Вони визначають зв'язки між різними природними компонентами у звичному природно-географічному середовищі (між рельєфом, гірськими породами, рівнем зволоження та нагрівання, ґрунтами та рослинним покривом. Такі

знання учні здобувають під час цілого навчального року. Саме тому, екскурсії весною потрібно проводити вкінці навчального року. Це і є остаточним етапом вивчення вихідного курсу з фізичної географії. Щоб показати динаміку розвитку природних явищ і процесів, необхідно спланувати весняний маршрут так щоб він збігся з осіннім маршрутом. У цьому випадку досягається мета екскурсії: порівняння природних систем (луки, ліси, заплава, схил тощо) за рельєфом, ступенем тепла, вологи, ґрунтів, рослинності. Усі спостереження записуються в польовий щоденник [22].

Під час екскурсії вчитель на прикладі конкретного місцевого природно-географічного середовища формує поняття «Природний територіальний комплекс» (ПТК), розкриває наукову основу його раціонального використання, пізнання та вивчення сезонного ритму та розвитку природи. Вчитель в 6 класі починає поетапно формувати уявлення школярів про ПТК як складне природне утворення, які мають різні властивості і тому потребують диференційованого підходу в їх економічному використанні.

В конкретному місцевому матеріалі про ПТК вчитель дає учням правильне уявлення про те, якими проблемами управління навколишнім середовищем та охороною природи можна успішно вирішувати стосунки між окремими компонентами ПТК. Ігнорування цих відносин призводить до дисбалансу в природно-географічному середовищі, наслідком цього можуть бути серйозні недоліки та недоліки. Тому в ході весняної екскурсії викладач підкреслює, що знання взаємозв'язків в природі, ланцюгових реакції, що виникають у результаті дії людини на природу в процесі її життєдіяльності, зараз необхідні кожному. В ході вивчення такої теми з географії як «Зображення землі на глобусі й карті» проводиться такий цикл практичної роботи на місцевому рівні [7]:

- визначення азимутів за компасом;
- визначення напрямків за заданими азимутами;
- вимірювання відстані (рулеткою, кроками, на око);

- робота на місцевості за планом (орієнтування плану, знаходження початкової точки свого перебування на ньому та оточуючих місцевих об'єктів; орієнтування під час руху);
- складання схематичного плану невеликої території біля школи (шкільний майданчик, задній двір чи інша відкрита площа, що включає певні орієнтири).

Загалом, вивчаючи тему «Зображення землі на глобусі й карті» майже повністю побудовано на практичних вправах у звичному оточенні школи та заходах із планами та картами рідного краю. Діти вчаться орієнтуватися на місцевості, складати схематичний план невеликої площі. Під час складання робочого плану місцевості учні вивчають загальноприйняті топографічні знаки реальної ситуації, знаходять природні орієнтири в навколишньому середовищі. Використання складається самим вчителем або професіоналами плану свого району, вчитель перевіряє, як учні опанували навички:

- а) складати план;
- б) орієнтуватися на місцевості;
- в) переходити з позначених точок на плані краю, змінюючи своє місцезнаходження;
- ж) вимірювати відстань на землі кроками;
- г) на місцевості визначити азимути.

Після вивчення теми «Географічна оболонка» бажано провести на місцевості такі практичні вправи: виявлення за матеріалами спостережень за фенологічними строками настання пори року та аналіз за планом місцевості природних систем, таких як луки, ліси, вододіли, болота в заплаві.

Під час походів та подорожей учні збирають туристичний матеріал, який пізніше використовують у ході виконання практичних робіт, що передбачено програмою курсу з фізичної географії. Таким чином, вивчаючи уже згадану тему «Зображення землі на глобусі й карті» легше відбувається читання плану місцевості, а тема «Літосфера» – систематизує зразки гірських порід за певними класами, за складеними відмітками висот і горизонталями,

топографічними планами та картами відбувається читання рельєфу: визначається напрямки схилів, взаємне перевищення точок, форми рельєфу.

Для роботи зі зразками гірських порід під темою «Літосфера» потрібно мати в колекції роздатковий матеріал. В результаті чого учні класифікують гірські породи свого рідного краю та визначають їх господарське застосування.

Особливо широко використовується краєзнавчий матеріал при вивченні таких важливих тем, як «Атмосфера». Починаючи з 5 класу, учні систематично ведуть спостереження за погодою своєї місцевості, щоб накопичити протягом року дані про елементи атмосфери. Учні виконують таку практичну роботу: вимірюють кількість опадів – опадоміром та снігомірною рейкою - товщину снігового покриву; спостерігають за погодою та збирають матеріалами спостереження (складаючи при в ході цього діаграми опадів, хмарності, графіків температур, будують розу вітрів); відображають показники погоди протягом дня, доби, тижня, місяця та цілого року; оформляють матеріали спостережень за Сонцем опівдні (у двадцятих числах кожного місяця) [30].

Школярі виконують певну роботу за матеріалами спостережень:

- 1) будують графік річного ходу температур повітря;
- 2) складають графік вітрів за місяць;
- 3) будують діаграму хмарності;
- 4) скласти графік кількості опадів за місяцями;
- 5) описують свої погодні спостереження за добу, тиждень, декаду, місяць, сезон;
- 6) описують фенологічні строки настання пори року своєї місцевості.

Варто підкреслити те, що коли учень буде протягом короткого часу, але регулярно та самостійно проводити спостереження за погодними умовами тоді раніше абстрактне поняття набуде точності, оживуть в уяві учнів зрозумілими образами, цікавим буде їх подальше вивчення.

Вивчаючи тему «Атмосфера» отримується основне та нескладне

розуміння про погоду і клімат, передбачене систематичними спостереженнями за погодою та програмою практичних робіт.

В основу формування такого складного, але важливого поняття, як «клімат», слід покласти зібрані матеріали в результаті спостережень учнів за погодою, а також в ході екскурсій та туристичних подорожей. Поняття факторів клімату та кліматології під час вивчення теми «Атмосфера» базується на інформації про погоду про своєї місцевості та її мінливі зміни, що виникають в результаті систематичних спостережень. Зібраний фактичний матеріал дає змогу розпізнати закономірності процесів, що відбуваються в атмосфері Землі, простежити просту залежність залежностей між ними. Це, у свою чергу, допомагає визначати різні типи погоди [44].

Багаторічні систематичні спостереження за погодою дозволяють визначити основні характерні риси клімату своєї місцевості. Для пояснення особливостей клімату свого району необхідні знання кліматичних факторів, понять, що формуються, в першу чергу, під час вивчення попередніх тем, засновані на краєзнавчому матеріалі.

На прикладах свого краю та району туристичних подорожей простіше показати практичне значення вивчення погоди для господарської діяльності та життя людини: сільського господарства, транспорту, промисловості, будівництва, забудови поселення.

Отож, важливість таких тем як: «Зображення землі на глобусі й карті», «Атмосфера», «Літосфера», «Гідросфера» полягає в тому, що ґрунтується на місцевих матеріалах, зібраних у процесі безпосереднього спостереження та практичної роботи учнів поблизу школи, а також у туристичних подорожах рідним краєм, цікавих у пізнавально-географічному відношенні країни. Індивідуальні уроки з перелічених тем проводяться безпосередньо на природі. Найбільш сприятливі умови для цього у сільських школах.

Уроки на відкритій місцевості (на природі) діляться на два типи:

1. Уроки-практикуми, де школярі виконують підготовлені вчителем відповідні топографічні, геологічні та геоморфологічні чи вимірювальні справи, що

входять до навчальної програми (наприклад, визначення азимутів за допомогою компаса, вимірювання відстані та визначення напрямку за азимутами; складання схематичного плану невеликої ділянки місцевості).

2. Уроки, де практична робота не проводиться, вчитель використовує природно-географічну установку під час бесіди на тему уроку для формування географічних понять до природних об'єктів, явищ та процесів у своєму районі. Тож, результатом звичайного спостереження в ході походів та екскурсій, опановуються поняття як про форми рельєфу та гірські породи, шари їх залягання так і про будову річки (русло, заплаву, береги), рослинний, тваринний світ.

Розуміння літосфери, гідросфери та атмосфери є основою для підбиття підсумків учнів для розуміння концепції географічної оболонки при вивченні однієї теми. Досліджуючи з учнями тему «Географічна оболонка», вчитель розкриває зв'язок гірськими породами, рельєфом, кліматом, водами, ґрунтами, флорою та фауною, і на цій основі формує базове розуміння природного комплексу, в основному на основі добре відомих учням краєзнавчих матеріалів про компоненти природи їхнього розташування, їх використання, управління навколишнім середовищем та захист (у тому числі причинності) природно-географічного середовища. Щоб зрозуміти низку складних явищ і процесів, що відбуваються в географічній оболонці, вчитель наводить приклади краєзнавчого матеріалу, де показано вплив цих явищ і процесів. Таким чином, конкретні уявлення про співвідношення компонентів природного комплексу учні отримують на основі аналізу краєзнавчого матеріалу [45].

Проводячи підсумки спостережень за предметами, явищами та процесами природи, учні приходять до розуміння матеріального світу як об'єктивної реальності до розгляду предметів, явищ і процесів природи в їх постійному русі та розвитку.

2.3. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Географія материків і океанів».

Зв'язок географії материків і океанів з туристично-краєзнавчою роботою порівняно обмежений. Однак цей курс має певний потенціал для використання конкретних туристичних та краєзнавчих матеріалів. Краєзнавча робота в 7-му класі відбувається головним чином через спостереження за погодою та комплексну екскурсію з метою вивчення та опису природних систем своїй місцевості, виявлення взаємозв'язків між окремими компонентами, ознайомлення з використанням природних ресурсів у господарській діяльності населення, проблеми охорони природи.

Формуючи у семикласників знання про природу материків, вчитель спирається на краєзнавчий матеріал, який використовувався на курсах «Рідний край» та на початковому курсі фізичної географії, зокрема конкретно для матеріалу, що описує: умови життєдіяльності рослин (вода, повітря, світло, тепло, мінерали); вплив на рослини різних умов середовища; фенологічні спостереження за рослинами; значення рослин, рослинного покриву у навколишньому середовищі, житті людини та народному господарстві.

Продовжуючи систематичні метеорологічні та фенологічні спостереження, учні накопичують матеріал про погоду, клімат та розвиток рослин, що їх оточують. Порівнюючи клімат рідного краю з кліматом інших регіонів та країн, школярі виявляють схожість та відмінності й завдяки цьому порівнянню чітко представляють різні типи клімату. Використання результатів метеорологічних спостережень щоразу має різний характер. Так, у дослідженні клімату Європи та Азії результати спостережень місцевої погоди використовувались для підтвердження таких особливостей, як континентальність клімату цих частин світу, а також у дослідженні клімату Африки, Америки, Австралії, Антарктиди показники метеорологічних спостережень дають змогу виділити відмінності між регіонами Європи та Азії, де панує континентальний клімат, та жарким кліматом Африки чи дуже

холодним кліматом Антарктиди. Таке порівняння сприяє кращому розумінню типів клімату певної частини світу. Сенсорне сприйняття та уявлення, отримане учнями в процесі метеорологічних спостережень за місцевою погодою, вчитель використовує для конкретизації особливостей клімату всіх континентів. Порівняння клімату віддалених регіонів планети з місцевим кліматом допомагає глибше розкрити загальні принципи та закономірності формування клімату Землі, систематизовані та класифіковані поняття погодинного клімату. Використання методу порівняння досягається зв'язане єдиною тематикою, повторення засвоєного учнями матеріалу 5 та 6 класах, а також під час вивчення попередніх тем у 7 класі. Тому розширюється, поглиблюється та закріплюється знання учнів. Однак такий метод порівняння дає учням можливість краще зрозуміти характеристики різних кліматів, усвідомити та з'ясувати причинність, залежності та закономірності.

Використовувати в навчальному процесі дані, отримані семикласниками в результаті спостережень за місцевою погодою, конкретизує теоретичне положення, щоб їхні учні краще розуміли та глибше засвоювали.

У курс географії морей і океанів з програмою запроваджено ряд нових понять, пов'язаних із поняттям «клімат»: ізотерми, пасати, кліматичні пояси, типи клімату. У процесі краєзнавчої роботи учні вдосконалюють раніше здобуті й вивчають нові поняття вміння та навички спостереження за погодою. Під час вивчення нового матеріалу школярі повторюють, поглиблюють знання про клімат, уроки в 6 та 7 класах: про характерні особливості сезонів, погоду та клімат, про мусон, про кліматичну залежність від материків, географічної широти, від близького розташування океанів і морів, течій океану. Вивчаючи тему «Загальні географічні закономірності», вони поглиблюють знання про причини зміни пір року [13].

Для свідомого та глибокого вивчення концепцій клімату різних куточків світу школярі повинні зібрати матеріал про клімат свого регіону та фактори його формування. Спостерігаючи за погодою, її місцевістю, учні

отримують чітке уявлення про конкретні типи погоди, вчать розрізняти та описувати їх для опису погоди відповідно до сезонів року, пояснювати причини її формування. Учні 7 класу вчать не лише помічати особливості клімату району, а й пояснювати їх, щоб набути необхідних навичок робити основні прогнози погоди на основі метеорологічних спостережень місцевих особливостей. Метеорологічні спостереження у 7 класі, доповнені спостереженням за прозорістю атмосфери (ясна, серпанок, туман) та видимістю (у кілометрах), напрямком хмар (візуально), вітром (за флюгером), опадами та характер їх осадження (злива, обложний дощ, мряка тощо) [15].

Розширення та поглиблення метеорологічних спостережень у 7 класі не тільки полегшує сприйняття учнями теми про клімат материків, але одночасно забезпечує послідовність та систематичні метеорологічні спостереження, починаючи з молодших і завершуючи старшими класами, забезпечує вивчення клімату в класах шкільної географії в нерозривній єдності, послідовності та системності. Дуже важливо здобути студентам глибокі та ґрунтовні знання та виховувати практичні навички та вміння випускників загальноосвітніх шкіл.

Спостереження за погодою в 7 класі, на відміну від аналогічних спостережень у 6 класі, більш складні та спрямовані на виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Тому головну увагу слід приділяти спостереженню за окремими метеорологічними явищами за всім комплексом явищ, що відбуваються в атмосфері протягом дня, тижня, місяця, сезону, року.

Метеорологічні спостереження дають можливість привести семикласників до висновків щодо того, для яких видів господарської діяльності сприятливий клімат певного регіону планети та які є способи зменшення негативного впливу клімату на діяльність людини; до спроб елементарної економічної оцінки клімату своєї місцевості, з'ясування раціонального природокористування та його збереження.

Географія материків і океанів передбачає розширення географічних спостережень в межах рідного регіону та в районах туристичних подорожей з

метою застосування їх для порівняння з іншими віддаленими та недоступними для учнів природно-територіальних комплексів.

Краєзнавчий матеріал може бути використаний при порівнянні подібних або відмінних один від одного географічних явищ і процесів. Цей матеріал використовується для порівняння географічного положення, рельєфу, геологічної будови, клімату, річок, ґрунтів, флори та фауни географічних регіонів континентів. Отже, розглядаючи географічне положення материків та визначаючи географічні координати їхніх крайніх точок, учні встановлюють, які об'єкти розташовані на одній широті чи довготі їх краю чи різному географічному положенні розглянутої території, від географічного положення їхньої місцевості, де вони самі проживають. Порівнюючи характер поверхні та геологічну будову, живлення річок, типи ґрунтів, рослинність та живу природу на уроці, конкретні дані про температуру та кількість опадів їхньої місцевості з однаковими даними для досліджуваних районів можуть дати учням більш реалістичні уявлення про природні особливості цих територій [14].

Тому географічні дані, що характеризують ПТК віддалених районів, будуть оцінені реально, якщо були використані аналогічні показники їх краю. Особливо широко практикується метод порівняння при дослідженні Євразії. Школярі використовують краєзнавчий матеріал для вивчення особливостей природи як південно-західної частини Східної Європи, так і природи інших регіонів Європи.

Успішно можна використовувати краєзнавчий матеріал для викладання теми «Загальні географічні закономірності». Учні простежили конкретні місцеві приклади, взаємодію рельєфу та клімату та їх вплив на ґрунти, рослинність та фауну, дізналися про природну зональність на рівнинах та в горах (висотна поясність). Під час багатоденних туристичних подорожей, наприклад, Карпатами, діти мають можливість ознайомитись із висотними зонами середньовисотних гір, що сприяє кращому розумінню матеріалу при вивченні інших гірських регіонів Землі. На конкретних прикладах, вивчаємо

взаємодію та взаємозалежність компонентів географічного середовища в сукупності. На прикладі Карпат, які простежували змінювані елементи клімату, ґрунтів, рослинності та фауни з висотою, можна пояснити явище широтної зональності на Землі, оскільки відповідно змінюються вертикальна поясність та широтна зональність.

У курсі географії материків та океанів краєзнавчий матеріал здебільшого використовують для постановки питань на початку вивчення певної теми. Однак через звуження прямого зв'язку краєзнавчого матеріалу з матеріалом посібника з географії материків вчителі все ж використовують рідше, ніж при вивченні інших курсів. Ми вважаємо це виправданим, оскільки досвід викладання показує, що використання краєзнавчого матеріалу при вивченні географії материків забезпечує поглиблене засвоєння питань навчальної програми [30].

В кінці навчального року проводять весняну екскурсію з метою побудови комплексного опису природи на ділянках з різним рівнем зволоження та освітлення. Місцеві приклади вивчають взаємодію природних компонентів і спонукають учнів до розуміння природних відмінностей та до уточнення поняття зональності. Складають найпростіший план району екскурсії.

Весняна екскурсія поглиблює та підсилює знання учнів про окремі компоненти природи, взаємозв'язок між ними та значення природи для діяльності людини. Проводячи туристичний похід, вчитель також може використовувати свої знання 6-го класу, зокрема про такі, як орієнтація, план свого краю, оболонки Землі. Під час піших екскурсій рідним краєм юні краєзнавці орієнтуються на компас та місцеві особливості, складають план пройденого шляху, план місцевості, досліджують роботу текучих вод (утворення ярів та зсувів) і в той же час як люди борються зі зсувами та ярами; учні також збирають колекцію гірських порід, гербаріїв рослин [38].

Аналіз роботи школи показує, що вчителі географії проводять екскурсії із семикласниками рідше, ніж з іншими дітьми, вважаючи, що об'єктом

вивчення континентів географії є віддалені регіони, і час на екскурсію недоцільно проводити. Не всі вони усвідомлюють, що глибина пізнання та розуміння зв'язків між компонентами природи в результаті екскурсії буде значно більшою.

2.4. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Україна у світі: природа, населення».

У курсі «Україна у світі: природа, населення» раніше засвоєні краєзнавчі відомості значно розширюються і поглиблюються за рахунок залучення додаткового матеріалу про природні особливості, нових даних про промисловість і сільське господарство, історичного минулого й культурного розвитку свого краю.

Протягом навчальних занять школярам даються завдання, пов'язані із краєзнавчими спостереженнями і їхньою обробкою. Характер завдань визначається програмою, і майже всі навчальні заняття можуть бути так побудовані, щоб кожна досліджувана тема підкріплювалася якою-небудь практичною роботою з географії рідного краю. Крім спостережень у природі, краєзнавчі роботи в 8 класі можуть включати й вивчення населення, господарства. Населених пунктів як підготовку для використання результатів в 9 класі. Важливе значення мають усілякі вимірювальні й картографічні роботи, обробка метеорологічних і фенологічних спостережень, географічні описи окремих природно-територіальних комплексів (ландшафтів) [53].

При ознайомленні з географічним положенням і кордонами України залучаються дані про географічне положення рідного краю з метою підтвердження великої ролі положення в розвитку країни.

У темі «Рельєф, тектонічна та геологічна будова, мінеральні ресурси» учні знаходять і визначають генетичні зв'язки місцевих форм із рельєфом того великого фізико-географічного району, до складу якого входить рідний край. Використовується описи конкретних місцевих форм рельєфу для порівнянь при характеристиках окремих частин всієї поверхні країни.

З'ясовується частка – викопних багатств краю в загальних ресурсах України і його участь у забезпеченні мінеральною й енергетичною сировиною народного господарства України.

Проведені метеорологічні спостереження в районі школи і їхні дані про рідний край використовуються в темі «Клімат і кліматичні ресурси» для пояснення різних явищ, змін погодних умов року й зв'язків господарства із кліматом.

У темі «Води суходолу і водні ресурси» дані про джерела живлення, про режим і господарське використання місцевих рік співставляються з аналогічними даними по ріках України.

Такий же підхід повинен бути й при вивченні озер й інших водойм.

У темі «Грунт, ґрунтові ресурси», «Рослинність», «Тваринний світ України» для характеристики зони, у якій розташовується край, залучається весь матеріал щодо вивчення місцевих ґрунтів, рослинності й тваринного світу й природно-територіального комплексу [4].

Досвід багатьох вчителів підказує, що уроки варто починати із вступної бесіди про свою місцевість або з опису конкретного географічного об'єкта, від якого переходити до пояснення загальних понять зональності в природі й закономірностях розміщення природних зон

2.5. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Україна і світове господарство».

У цьому курсі широко використовується краєзнавчий принцип оскільки школярі вже володіють значними знаннями з фізичної географії краю. Але його реалізація є більш доцільною, пов'язуючи питання програми з місцевим матеріалом при розгляді галузевого огляду України та свого економічного району.

Значна частина краєзнавчих робіт у цьому курсі присвячена вивченню місцевого виробництва. У місті це може бути невелике промислове підприємство. Навчальне значення цього дослідження полягає в тому, що учні

на прикладах свого виробництва легше та краще засвоюють основи економічної географії України, краще зрозуміють принципи розташування господарства, економічного районування та виробничого зв'язку.

Деякі практичні заняття, вправи та завдання з економіко-географічного аналізу та розрахунків можна виконати у місцевому статистичному матеріалі. Цей курс має географічні можливості для формування загальних економіко-географічних концепцій та отримання учнями певних практичних навичок, спрямованих на використання регіональних знань (обробка статистичних даних, їх графічне оформлення, робота з економічною картою) [31].

Вивчення місцевого виробництва та збирання матеріалу може здійснюватися різними способами; під час практичних занять; туристичної прогулянки; через індивідуальні та групові заняття; зустрічей та бесід з членами бригад розширеного виробництва; шляхом отримання даних у відділі райвиконкому; використання місцевої преси; наочної агітації.

Реалізація краєзнавчого принципу дає можливість багато різних питань шкільних предметів, пов'язати між собою та використовувати їх у практичних цілях. Прикладом таких міждисциплінарних зв'язків може бути робота з картографуванням своєї місцевості, коли розв'язанню географічних питань допомагає математика чи дослідження місцевих ґрунтів, які можуть дати хороші результати за умови застосування знань з природознавства, біології.

Значно пов'язує краєзнавча робота вивчення географії та історії. Наукову цінність географічні характеристики, особливо з економічної географії, буде лише в тому випадку, якщо вони відбудуться в історичному минулому. Неможливо також уявити, щоб водночас з географічними дослідженнями не проводилося знайомство з історичними об'єктами рідного краю. Рівномірно, висуваючи на перше місце питання історії краю, неможливо не цікавитися її географією [55].

2.6. Використання краєзнавчого принципу при вивченні курсу «Географія: регіони та країни».

При вивченні курсу «Географія: регіони та країни» вчитель має менше можливостей порівняно з іншими шкільними курсами для встановлення прямого зв'язку краєзнавчої роботи зі змістом навчальної програми. Однак тут корисно, наприклад, застосувати метод порівняння, який допоможе знайти та використати зрозумілі учням конкретні факти для пояснення абстрактного матеріалу. Зокрема, для уточнення економічної оцінки природних умов та ресурсів певних країн можна успішно використовувати техніку порівняння природних умов та ресурсів цих країн та їх територій.

Враховуючи аграрні відносини, учні простіше орієнтуються в цьому складному матеріалі, якщо варто підкріпити місцеві приклади. Як результат, вони швидко приймають поняття «землекористування» та «землеволодіння».

Матеріали краєзнавчого спрямування допомагають учням зрозуміти основні принципи розташування виробництва, зрозуміти поняття про географічне середовище та вплив на нього суспільства в умовах науково-технічної революції [35].

Краєзнавчі матеріали можуть бути використані при розгляді міжнародного географічного поділу праці, спеціалізації та кооперування господарства країн, форм економічного співробітництва та взаємодопомоги; зовнішньоекономічних відносин між двома країнами. При цьому присутні конкретні місцеві приклади імпорту та експорту промислової та сільськогосподарської продукції.

Описуючи зовнішньоекономічні зв'язки закордонних країн із країнами СНД, викладач краєзнавчого матеріалу може взяти багато інформації про економічну та культурну співпрацю рідного краю із зарубіжними країнами (експорт та імпорт сировини, промислової продукції, сільськогосподарської продукції, обмін туристичними делегаціями, гастролі мистецьких колективів, виступи спортсменів). У цьому випадку у вчителя великі можливості виявити спільні риси розвитку цих країн, пояснення характерних особливостей територіальної організації виробництва.

Краєзнавчий матеріал також дає можливість розширити та зміцнити

міжпредметні зв'язки у шкільній системі навчальних дисциплін. Туристичні подорожі збагачують учнів знаннями не тільки з географії, а й з біології, історії, фізики, хімії, літератури та інших наук [21].

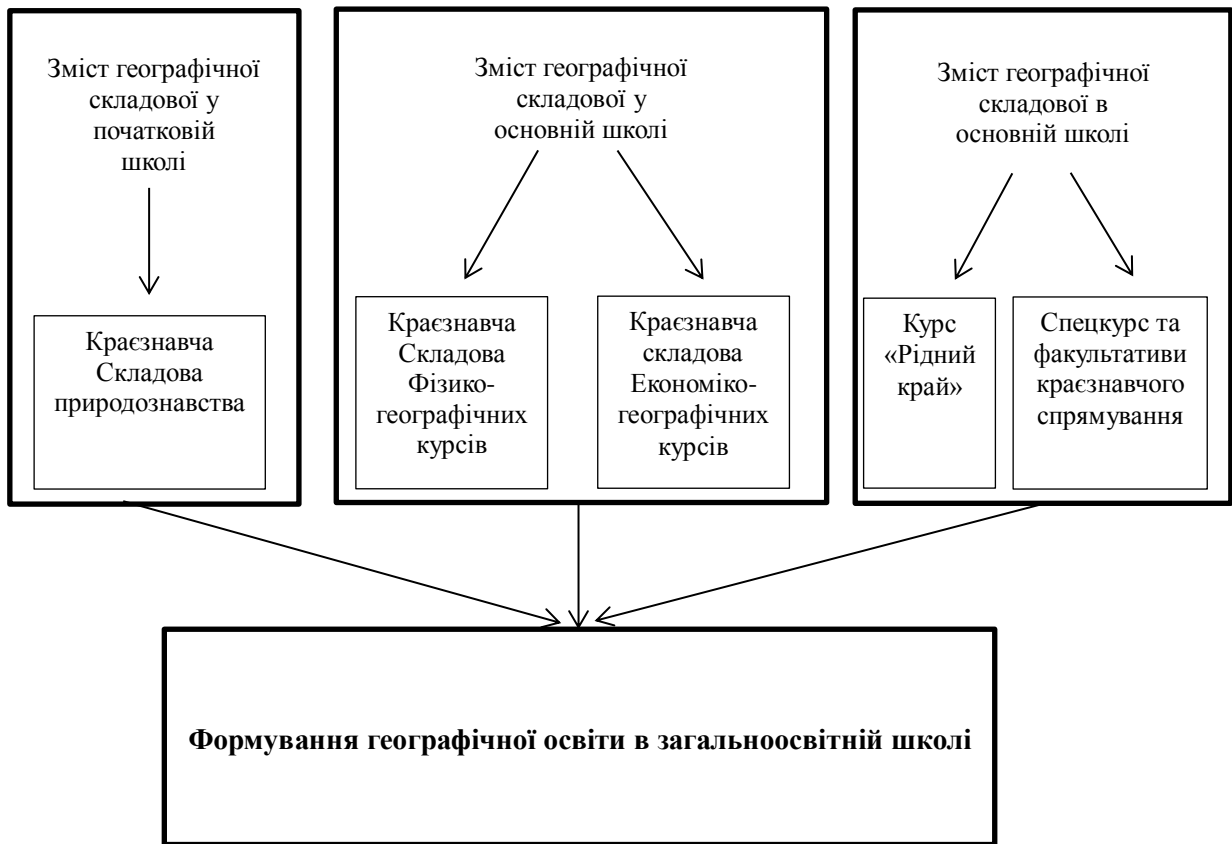

Рис.2.6.1. Формування змісту географічної освіти на основі краєзнавчого матеріалу [21].

Отже, виходячи із вище сказаного можна стверджувати, що на основі краєзнавчого матеріалу відбувається формування змісту географічної освіти в загальноосвітній школі, шляхом отримання учнями в початковій школі перших краєзнавчих знань під час вивчення курсу природознавство, далі в основній школі вже набуті знання їх збагачуються краєзнавчою складовою фізико-географічних та фізико-економічних курсів. Важливим чинником формування географічної освіти також є варіативна складова яка включає вивчення учнями курсу «Рідний край» та інші спецкурси й факультативи краєзнавчого спрямування (Рис.2.6.1.).

Висновки до розділу 2

Отже, можна стверджувати, що краєзнавча складова має вагоме місце при викладанні кожного курсу з географії з 6 по 11 клас. В кожному з курсів будувати географічний матеріал на краєзнавчій основі можна по-різному та зі своїми особливостями відповідно до вивченої теми.

Краєзнавчі знання в учнів формуються шляхом отримання в початковій школі перших знань про рідний край під час вивчення курсу природознавство, далі в основній школі вже набуті знання їх остаточно закріплюються при вивченні курсу «Рідний край» який охоплює такі теми: «Пізнай свій край», «Твоя місцевість», «Погода», «Водні багатство», «Ґрунти», «Рослинний і тваринний світ», «Населення, освіта, наука і культура», «Господарська діяльність людини», «Охорона природи». Далі збагачуються краєзнавчою складовою фізико-географічних знань які учні здобувають у 6 класі при вивченні курсу «Загальна географія», при розгляді таких розділів як: «Розвиток географічних знань про землю», «Земля на плані та карті», «Оболонки землі», «Планета людей». У 7 класі при вивченні курсу «Географія материків і океанів» при розгляді таких розділів як: «Загальні закономірності Землі», «Материки», «Океани», «Природа материків та океанів і людина», та у 8 класах при вивченні «Україна у світі: природа, населення» коли вивчаються такі розділи як: «Географічна карта та робота з нею», «Географічний простір України», «Природні умови та ресурси України», «Населення України та світу», «Природа та населення свого адміністративного району»

Окрім фізико-географічних знань у 9 класі учні знайомляться зі складовою фізико-економічних знань, при вивченні курсу «Україна і світове господарство» при вивченні таких розділів як: «Національна економіка та світове господарство», «Первинний сектор господарства», «Вторинний сектор господарства», «Третинний сектор господарства», «Глобальні проблеми людства» та у 10 класі при вивченні курсу «Географія: регіони та країни» при розгляді таких розділів які входять в навчальну програму:

«Європа», «Азія», «Океанія», «Америка», «Африка», «Україна в міжнародному просторі».

Сьогодні шкільна краєзнавча складова у навчанні географії є тим засобом, що унаочнює, конкретизує, доповнює зміст нормативного курсу, формує ґрунтовні знання з предмета, сприяє активній пізнавальній діяльності школярів, спрямованій на опанування суспільного досвіду і культурних цінностей найближчого оточення, розвиває інтерес до пізнання світу в цілому.

Розділ 3

Значення краєзнавчого принципу при вивченні шкільної географії

3.1. Профорієнтаційна спрямованість краєзнавчого принципу.

Краєзнавча складова при вивченні географії у школі, будучи одним з ефективних педагогічних засобів і частиною загальноосвітнього закладу середньої освіти (ЗЗСО), відіграє певну роль у підвищенні якості навчання та виховання, озброєнні учнів глибокими та міцними знаннями. Краєзнавчий принцип в руках творчо працюючого вчителя є одним із потужних засобів залучення учнів до активної навчально-пізнавальної та суспільно корисної діяльності. Воно має величезне практичне значення у навчальному, моральному, профорієнтаційному та естетичному вихованні.

Найважливішим засобом підвищення профорієнтаційної спрямованості є краєзнавчий підхід у викладанні географії та організації позаурочної краєзнавчої індивідуальної та колективної роботи. Спільні (колективні) заняття, які організуються з метою підвищення знань, розвитку різнобічних інтересів, схильностей та професійної орієнтації учнів, є водночас засобом підвищення їх навчальної, трудової підготовки.

Шкільна географія має у своєму розпорядженні великі можливості у трудовій підготовці та професійній орієнтації учнів. Так, у викладанні фізичної географії вагоме значення мають питання про походження та розміщення природних ресурсів та їх використання у різних галузях народного господарства, у зв'язках та взаємозв'язках між окремими компонентами природно-територіальних комплексів, в охороні та відновленні природних багатств. Вивчаючи економічну географію, учні набувають знання про основні галузі промислового та сільськогосподарського виробництва, про техніку та технології, знайомляться з питаннями економіки, організації, планування та розміщення окремих галузей виробництва та зв'язків між ними.

Однією з необхідних умов формування профорієнтаційних знань та умінь учнів у викладанні географії є навчальні екскурсії та тематичні походи

з метою ширшого ознайомлення школярів із природними умовами рідного краю, життям та господарською діяльністю населення, різними промисловими та сільськогосподарськими підприємствами, об'єктами будівництва та транспорту. Крім того, позакласна краєзнавча робота з вивчення економіко-географічних умов своєї місцевості або найближчого промислового підприємства дає багатий матеріал для виконання учнями різноманітних практичних та самостійних робіт (складання схем, таблиць, діаграм, графіків), дозволяє проводити виробничі екскурсії та зустрічі учнів зі спеціалістами. Це зрештою сприяє підвищенню в учнів інтересу до економічних знань та професійної орієнтації.

Встановлено, що краєзнавство у системі профорієнтаційного спрямування:

а) є найбільш раціональним, переконливим засобом у пізнанні загальних закономірностей природи та в ознайомленні учнів з основами виробництва. Безпосередній контакт із природою та діяльністю людей забезпечує міцність і глибину знань учнів як з географії своєї місцевості, так з географії всього світу;

б) дає можливість пов'язати теорію з практикою, допомагає розвивати важливі практичні вміння та навички;

в) дозволяє учням брати участь у суспільно корисній роботі, особливо в умовах сільської місцевості [52].

У практичному здійсненні трудової та профорієнтаційної підготовки учнів принципове значення має характер природного та виробничого оточення ЗЗСО. Особливості природно-економічних умов своєї місцевості є одним з основних факторів у визначенні змісту та методів трудової профорієнтаційної підготовки учнів у процесі їхньої краєзнавчої діяльності.

Одне із завдань, які стоять, наприклад, перед сільською школою, полягає в тому, щоб учні поряд із загальноосвітніми знаннями добре знали на агротехнічних та економічних особливостях сучасного сільськогосподарського виробництва. Географічне краєзнавство в сільській

школі має у своєму розпорядженні великі можливості у вивченні на прикладі свого краю організаційних, економічних, виробничо-технологічних та інших сторін сільськогосподарського виробництва.

У сучасному суспільстві сільська школа стала важливим чинником життєздатності, збереження села. Виховуючи та навчаючи молоде покоління, школа впливає на підвищення освітнього та культурного рівня населення. В умовах різноманітності форм власності, розвитку сільського господарства на селі зміст освіти повинен враховувати потреби сільських дітей у спеціальних знаннях, оскільки вони з дитинства залучаються до продуктивної праці. Він вимагає доповнити базовий зміст знань та навичок географічної освіти, необхідних фермеру в повсякденному житті, щоб привести їх зміст до умов конкретної школи. Фермер повинен знати природу території, її екологічний стан та спеціалізацію сільського господарства.

Випускник сільської школи повинен не лише володіти теоретичними знаннями про систему понять сучасної географії, пояснювати структуру та закономірності розвитку, експлуатації та розміщення на Землі природних та економічних об'єктів, а й вміти застосовувати їх на практиці: спостерігати за природними та економічними явищами та процесами, правильно фіксувати та обробляти їх результати, виконувати комплексний підхід до їх аналізу. Особливості сільських шкіл пред'являють додаткові вимоги до організації та змісту навчання, що впливає на сільськогосподарське виробництво, близькість до природи, необхідність виховувати почуття господаря Землі [52].

У «Педагогічних засадах шкільного краєзнавства» професор П. В. Іванов на основі всебічного вивчення передового досвіду в організації краєзнавчої роботи та аналізу літературних джерел приходять до таких висновків:

- 1) краєзнавство допомагає здійсненню трудового та профорієнтаційного навчання та формуванню в учнів інтересу до праці у рідному краю;

- 2) краєзнавча робота може допомогти учням опанувати низку

практичних навичок та умінь, у тому числі такими, що мають велике значення у науково-дослідній роботі;

3) на краєзнавчому матеріалі учням розкриваються конкретні приклади застосування наукових положень, законів з урахуванням конкретних (місцевих) умов.

Результати досліджень та аналіз досвіду найкращих вчителів-краєзнавців дозволяють стверджувати, що географічне краєзнавство, у процесі організації якого учнями проводиться цілеспрямоване вивчення місцевого сільськогосподарського чи промислового виробництва, є найважливішим педагогічним засобом трудової політехнічної підготовки та професійної орієнтації школярів.

3.2. Патріотичне та естетичне значення краєзнавчого принципу.

Патріотизм – це якість особистості, яка формується через систему стійких знань про рідний край: його природу, культуру, людей (звичаї, традиції, вірування), історію. Тобто це цілісне, повне сприйняття через особливість території, що й сприяє формуванню глибоких патріотичних почуттів та гордості за свою землю [36]. Краєзнавство є тією галуззю знань, яка дає повну інформацію про рідний край, як з природничих предметів, так і з суспільних наук. Краєзнавчий принцип підвищує ефективність патріотичного виховання в навчальних закладах, успішне засвоєння знань про природу та життя людини, допомагає формувати практичні навички.

Усвідомлення окремою дитиною своєї національної належності вкрай актуальне завдання. Адже тільки усвідомивши себе як націю, ми зможемо посісти належне місце серед європейських країн. Воно потребує науково обґрунтованого підходу. Досвід переконує, що без знання своєї історії, культури, свого родоводу, традицій народу і сім'ї неможливо виховувати підростаюче покоління країни. В.Сухомлинський писав: «Душа не може жити без святині. Щось для людини стає дорогим і непорушним, невикорінним і незнищеним». Педагог впевнений, що творцем людської душі є вчитель,

який формує уявлення про націю, світ, людство.

Значення дослідницької діяльності та використання краєзнавчого матеріалу у викладанні географії в школі важко переоцінити. Залучення краєзнавчого матеріалу на уроках географії й позакласна дослідницька краєзнавча робота є одним із найважливіших шляхів зв'язку минулого з життям. Краєзнавчий матеріал конкретизує виклад загальногеографічного матеріалу, визначає специфічні особливості та значення місцевих подій в історичному розвитку нашої Батьківщини. Факти з історії краю можуть підтвердити або спростувати дати, події, явища, розкрити поняття історичної пам'яті, зрозуміти певний процес на конкретних прикладах, близьких учням, історії малої батьківщини.

Краєзнавчий підхід у викладанні географії в школі та позакласна краєзнавча робота, організована за певною системою, є важливим засобом послідовного розвитку в учнів почуття патріотизму.

Пріоритетним вихованням дітей та молоді в національній системі освіти є патріотичне виховання.

Серед характерних ознак патріотизму визначається:

- розуміння та сприйняття української ідеї;
- сприяння розвитку державної незалежності;
- засвоєння національних цінностей української культури, мови, повага до історичної пам'яті;
- військово-патріотичне виховання.

Але одне з головних місць належить вихованню любові та дбайливого ставлення до рідного краю - своєї «батьківщини», її історії, поваги до національних традицій та звичаїв, фольклору, любові до материнської природи. Ніхто не ставить нічого дорожче за те, де вони народилися, місце, де ти виріс ... щоб по-справжньому любити рідну землю, необхідно добре знати, вивчати її історію, мову, культуру. У зв'язку з цим одним із пріоритетних напрямів патріотичного виховання молоді є географія.

В організації краєзнавчої роботи патріотичне виховання тісно

переплітається з естетичним вихованням. Виявляючи учням велич і красу материнської природи, вчитель пробуджує в учнів почуття захоплення, гордості та глибокої щирої любові до рідного краю, своєї Батьківщини.

Географічне краєзнавство як педагогічний спосіб естетичного виховання учнів виступає джерелом пробудження їх естетичних почуттів та розвитку естетичного ставлення до дійсності. Факторами естетичного виховання в процесі краєзнавчої роботи є безпосереднє природне та соціально-економічне середовище.

Географічне краєзнавство, організоване з урахуванням місцевих умов, державних звичаїв та традицій, має важливе значення й у науково-естетичному вихованні школярів. Беручи участь у дослідженні навколишнього природного середовища у процесі краєзнавчої роботи, школярі краще пізнають природничу картину світу, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки у зміні та розвитку природного середовища, зв'язку та взаємозалежності між її окремими компонентами. Крім того, вивчення природних умов та ресурсів своєї місцевості та господарської діяльності населення села, міста, району сприяє як розумінню учнями діалектичного зв'язку між природним середовищем та господарською діяльністю населення так і сприйнятті всієї тієї краси, якою багатий рідний край.

Завдання полягає в тому, щоб навчити дітей бачити красу в природі, насолоджуватися нею, вчитися берегти й примножувати це прекрасне. Але це ще не все. Школярі повинні відчувати і розуміти, що природа прекрасна не тільки своєю первозданною красою, але й перетвореною людською працею [40].

Вчителю географії для естетичного виховання учнів допомагають екскурсії та туристичні походи, під час яких відбувається безпосереднє спілкування школярів з природою. Такі екскурсії викликають у підлітків почуття бадьорості, емоційний підйом, породжуючи бажання знайомитися з новими місцями. Екскурсії можна пов'язати з найцікавішими заняттями для підлітків – фенологічними спостереженнями (поява перших квітів, приліт

птахів, початок і кінець цвітіння рослин, дозрівання плодів і насіння, листопад, настання заморозків, перший сніг).

Правильно організовані фенологічні спостереження привчають школярів до самостійної роботи, до систематичного запису їх, підвищують увагу до навколишнього, вчать аналізувати явища, що спостерігаються, робити висновки та узагальнення, тобто розуміти та любити природу.

Таким чином, відкриваються великі можливості краєзнавства для естетичного виховання. Спостереження багатьох природних явищ викликають у школярів допитливість та бажання більше «пірнати» у таємниці природи.

Краєзнавство допомагає бачити красу природи, знаходити прекрасне в народній творчості, з чим назавжди зв'яжуться незабутні образи рідного краю. І це має значення для виховання патріотизму.

Краєзнавство - частина загальної краєзнавчої історії. Його мета полягає у тому щоб виявити, зібрати та надати у користування всіх матеріалів, пов'язаних за змістом із певним місцем, що є рідним для його населення; надавати інформацію через цікаві форми та методи просування місцевої літератури; залучати молодь до активного пізнання рідного краю.

Таким чином, в сучасних умовах розвитку національної системи освіти краєзнавство є потужним засобом патріотичного та естетичного виховання молоді, яке спрямоване на вирішення таких завдань: сприяти відродженню духовності, національної свідомості; узагальнення, систематизація та поглиблення знань учнів з відповідних дисциплін; формування практичних навичок орієнтування на місцевості, читання топографічного матеріалу, складання графіків, діаграм тощо; розвиток навичок експедиційної роботи; стимулювання формування моральних, естетичних, патріотичних, культурних та політичних цінностей.

3.3. Роль краєзнавчого принципу в природоохоронному вихованні учнів.

Одним з важливих напрямків, пов'язаних з розв'язанням екологічних

проблем на сучасному етапі є природоохоронне виховання підрастаючого покоління. Екологічна освіта в Україні вважається сьогодні пріоритетним напрямом навчання і виховання учнів загальноосвітніх шкіл.

Шкільна екологічна освіта, як важлива ланка в загальній системі освіти, покликана забезпечити досягнення цілей навчання, спрямованих, зокрема, на:

- формування екологічно грамотних людей, які розуміють біологічні закономірності, зв'язки між живими організмами, їх еволюцію, причини їх видового різноманіття;

- встановлення гармонійних відносин з природою, суспільством, самим собою, з усім живим як головною цінністю на Землі [16]. Перша найважливіша умова екологічної освіти і виховання – воно повинне проводитись в системі, з використанням місцевого краєзнавчого матеріалу, з урахуванням наступності, поступового ускладнення і поглиблення окремих елементів.

Друга неодмінна умова – треба активно залучати школярів у посильні для них практичні справи по охороні місцевих природних ресурсів [1].

Шкільна географія – інтегрований курс, тому це базовий предмет для розвитку екологічно краєзнавчих знань . У цілому в кожному розділі курсу географії, послідовність вивчення взаємодії суспільства і природи включає п'ять етапів [10].

На першому етапі у школярів формуються мотиви необхідності й бажання, прагнення та інтерес до пізнання об'єктів, явищ живої природи та людини як природної істоти.

На другому етапі формуються екологічні проблеми як наслідок реальних розбіжностей між суспільством і живою природою. Пізнавальний інтерес на цьому етапі розвивається на основі дослідження діяльності людини як екологічного фактора, економічної й позаекономічної оцінок, початкової характеристики екологічних проблем і уявлень про прогнозування можливих змін у природних системах.

На третьому етапі розкриваються наукові основи оптимізації взаємодії

людини та суспільства з екологічними системами на базі ідей охорони природи, керованої еволюції і перетворення біосфери у ноосферу.

На четвертому етапі досягається усвідомлення школярами історичних причин виникнення сучасних екологічних проблем, розглядаються шляхи їх розв'язання на основі міжнародного співробітництва

П'ятий етап – практичний є важливим у формуванні відповідального ставлення учнів до природи. На цьому етапі забезпечується реальний внесок школяра у справу охорони навколишньої природи, оволодіння нормами й правилами поведінки в природному середовищі [54].

Курс шкільної географії, побудований відповідно до вимог сучасного рівня географічної науки і завданнями дальшого зміцнення зв'язку навчання й виховання з життям, пронизаний елементами екології та краєзнавства. Географічні поняття, що застосовуються учнями на прикладі свого краю, є найбільш переконливим, легко запам'ятовуються. Зв'язок з найближчим оточенням надає практичної спрямованості навчання: у дітей виробляються навички поведінки в природі, спостережливість, з'являється інтерес до екологічних та господарсько-економічних проблем.

Роль краєзнавчої роботи в природоохоронному вихованні учнів характеризується такими особливостями [12]:

- а) у процесі екологічного виховання створюється сприятливе середовище для сприйняття учнями явищ та об'єктів природи загалом та взаємозв'язків між ними;
- б) економічні, історичні та літературні аспекти краєзнавства дають конкретний та правдивий матеріал про форми та типи стосунків у системі «природа – людина – суспільство»; учні отримують переконання у величезній та різноманітній (економічній, моральній, естетичній) ролі природи у суспільстві;
- в) культурні подорожі та подорожі, пов'язані з суспільно корисною діяльністю учнів;
- г) краєзнавство виховує культуру поведінки людини в природі.

Екологічна спрямованість краєзнавчої роботи особливо важлива у сільських загальноосвітніх школах. У сільській школі на відмінно від міської, контакт учнів з природою прямий. Вихованці мають можливість краще зрозуміти взаємозв'язок людини з природою, встановити залежність людини від природи й тому приходять до висновку про необхідність постійної турботи про природу. У сільській школі простіше організувати суспільно корисні заходи учнів з охорони природи.

Основними різними формами краєзнавчої роботи з охорони природи є:

- вивчення та опис довкілля та природних ресурсів з метою їх охорони, раціонального використання та відтворення;
- обстеження місцевості для виявлення загрози ерозійних ділянок, участь у заходах протидії ерозії ґрунтів;
- визначення та опис ділянок місцевого характеру (печери, геологічні відслонення, мікроландшафти, джерела, мінеральні джерела, вивчення та облік рідкісних видів рослин і тварин;
- участь у озелененні населених пунктів та охороні зелених насаджень, зміцненні та озелененні берегів річок та водних об'єктів, догляді за лісами;
- участь старшокласників у масовому підвищенні обізнаності з екологічних питань (лекції, презентації, концерти, змагання, зустрічі та наочна агітація) [37].

«Природоохоронне виховання» – це безперервний, динамічний, процес навчання, виховання та розвитку особистості що постійно розвивається, направлений замінити формування системи наукових установ та практичних знань, умінь і навиків, ціннісними орієнтаціями, поведінки й діяльності, які забезпечують відповідальне ставлення до оточуючої соціально-природної сфери, і здоров'я [14].

Завдяки краєзнавчим спостереженням відбувається активне засвоєння учнями навчального матеріалу і набуття ними навичок, необхідних у житті. У дітей розвивається почуття необхідності поваги до всього живого, турботи про нього, а найголовніше – здатність передбачити наслідки своєї поведінки в

природному середовищі.

Отже, мета екологічної освіти полягає у формуванні відповідального ставлення до природи, яке повинне стати важливим елементом у системі соціальних відносин майбутнього громадянина. Це визначило основне завдання екологічного виховання – подолати споживчий підхід до природи, впливаючи на аспекти свідомості: науковий, художній, етичний. Завдання уроків географії є перш за все – формування знань і умінь, необхідних для раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища, оцінки природною і господарського становища у своїй місцевості; виховання норм і правил поведінки в природі [25].

Рис. 1.3.3. Результати застосування краєзнавчого принципу в системі навчання

Проаналізувавши все вище описане можна підкреслити результати застосування краєзнавчого принципу в системі шкільного навчання (Рис. 1.3.3):

- Сприяє професійній орієнтації учнів;
- Сприяє формуванню співпраці між учнями;

- Підвищує ефективність патріотичного виховання учнів;
- Сприяє вихованню любові та дбайливого ставлення до рідного краю;
- Сприяє формуванню природоохоронному вихованню учнів.

Висновки до розділу 3

Отже, значення краєзнавчого принципу при вивченні шкільної географії полягає в профорієнтаційному, патріотичному, естетичному та природоохоронному вихованні учнів.

Профорієнтаційна спрямованість учнів полягає у тому, щоб розвивати в них схильність до професійної орієнтації, шляхом знайомства з розміщенням природних ресурсів та їх використання у різних галузях, техніки й технології як промисловості, так сільського господарства. Що в свою чергу дає їм розуміння важливості тих чи інших професій виробництва та є водночас засобом підвищення їх навчальної, трудової підготовки.

Значення патріотичного виховання дає можливість, зайняти гідне становище у суспільстві та виявити свою свідому патріотичну активність. Використання краєзнавчого матеріалу дає можливість вчителю всебічно розвивати особистість учня, виховувати свідомого громадянина, патріота рідного краю, прищеплювати любов до своєї батьківщини, сприяти розвитку допитливості, спостережливості, креативності учнів.

Естетичне виховання учнів полягає у тому щоб учні, які навчилися відчувати та розуміти красу природи й людської праці, виростуть хорошими людьми, будуть завжди оберегати природу і примножувати її багатства, прикрашатимуть рідну землю, самі створюватимуть матеріальні й духовні цінності.

Природоохоронне виховання учнів спрямоване на прищеплення вихованцям через розуміння зв'язку людини з природою, бережливого та дбайливого ставлення до навколишнього середовища.

Викладання географії на краєзнавчій основі – могутнє джерело навчання та виховання учнів. Досліджуючи природу школярі глибше

пізнають навколишнє середовище, розвивають інтелект і культуру. І тому одне з основних завдань навчання з географії – зробити все можливе, щоб результати наукового пізнання у вивченні своєї місцевості стали надбанням кожного учня, як заповідав Г. Сковорода: «Пізнай свій край...себе, свій рід, свій нарід, свою землю – і ти побачиш свій шлях у житті».

Шкільний музей як форма позакласної роботи в ЗЗСО на основі краєзнавчої складової

4.1. Форми організації позакласної роботи з географії на основі краєзнавчої складової.

Шкільна краєзнавча робота поділяється на класну й позакласну, а позакласна в свою чергу – на масову, групову та індивідуальну.

Масові форми шкільного краєзнавства – це вечори, олімпіади, конференції, вікторини.

Групові – це гуртки, екскурсії, експедиції, походи, товариства, клуби, лекторії.

Індивідуальні – це робота з джерелами краєзнавчої інформації, матеріалами архівів та музеїв, виконання індивідуальних завдань та проєктів.

До найпоширеніших форм організації шкільної краєзнавчої роботи належать прогулянки, екскурсії, експедиції, гуртки, секції, клуби та товариства [18].

Прогулянка – це найпростіша короткочасна форма краєзнавчої роботи, яка доступна для всіх вікових категорій школярів. Краєзнавчі прогулянки спрямовані на спостереження за навколишнім середовищем і розуміння природних та соціально-економічних особливостей місця проживання.

Екскурсія – це колективне відвідування певного об'єкта або об'єктів з пізнавальною та навчальною метою. Особливістю екскурсії є домінування показу певного об'єкта над поясненням та розповіддю. Ефективність екскурсії залежить від її організації. Якість екскурсії має подвійне значення, оскільки, з одного боку, вона залежить від оцінки екскурсії слухачами, а з іншого – професійна оцінка спеціалістами та колегами викладачами.

Інтерес у слухачів екскурсії викликають наступні елементи:

- чіткість формулювання мети та завдань;
- інформаційна насиченість і змістовність;
- вміло підібрані об'єкти показу, їх атрактивність;
- факти, що запам'ятовуються;

- цікаві й корисні приклади;
- приваблива манера проведення екскурсії.

Експедиція – це форма краєзнавчої діяльності, яка може бути спрямована як на туристсько-краєзнавчий аспект, так і на дослідницьку роботу в межах окремих наукових напрямів (природознавчого, соціально-економічного, промислового, екологічного, природоохоронного, мистецтвознавчого). Від попередніх форм вона відрізняється більшим обсягом роботи й складністю завдань, що так само вимагає більших зусиль та часу на її проведення.

В організації та проведенні експедицій важливо спланувати дослідницьку роботу, виконання якої залежить від обраних методик проведення та засвоєння учнями базових теоретичних знань і вироблення практичних навичок дослідження певних процесів та явищ (природничих: ґрунтознавчих, біогеографічних, геологічних, метеорологічних; суспільних: народознавчих, економічних, соціальних; історичних, етнографічних, археологічних, літературно-мистецьких, екологічних).

В експедиціях, як правило, беруть участь учні з 7 по 10 класи, які вже мають певні навички краєзнавчої роботи та проведення наукових досліджень.

У туристсько-краєзнавчих експедиціях беруть участь учні з досвідом туристських походів, здебільшого 8-9 класів. Ділянки маршруту, що відповідають вимогам до походів з певного виду туризму або передбачають подолання локальних перешкод, розглядаються як маршрути з активними способами пересування.

Гурток – це група підлітків, що займаються поглибленим вивченням рідного краю. Краєзнавчі гуртки в загальноосвітніх закладах та позашкільних установах можуть бути організовані за декількома основними напрямками діяльності, зокрема краєзнавчо-туристського, еколого-краєзнавчого, спортивно-туристського, історико-краєзнавчого.

Робота краєзнавчих гуртків підпорядкована вимогам програм, які розроблені Міністерством освіти та науки України. Членами гуртка, як

правило, стають учні одного класу або паралелі, які зацікавлені у поглибленому вивченні краю. Заняття гуртка проводять в позаурочний час. Якщо кількість учнів гуртка понад 20 осіб, то варто розбити його на секції.

Секція – це первинна форма шкільних краєзнавчо-туристських об'єднань (гуртків, клубів, товариств). Кількість членів кожної секції становить до 10 учнів. Це забезпечує ефективну роботу секції та дозволяє розкрити індивідуальні особливості кожного з учасників, що позитивно впливає на атмосферу в колективі секції.

Клуб – це найвища форма організації краєзнавчої роботи. Він об'єднує різні секції й гуртки. До клубу може входити 60 і більше учнів. Роботою клубу керує рада, що формується з учителів-консультантів, старост гуртків, редактору стінної газети, голови ради та його заступників. До ради клубу варто залучати працівників наукових установ, вищих навчальних закладів, громадських організацій.

Члени клубу приймають статут, затверджують емблему, обирають девіз або гімн клубу та отримують облікову картку. Секретар ради клубу веде протоколи загальних зборів клубу.

Товариство – це самодіяльна організація із 40 та більше старшокласників, які мають пізнавальний інтерес до краєзнавчих досліджень, цікавляться географією, історією, соціально-економічними, екологічними та культурними особливостями рідного краю. Товариство складається із декількох споріднених за змістом роботи секцій, наприклад, географічної, історичної, ландшафтознавчої, еколого-краєзнавчої, краєзнавчо-туристської [24].

Вищим органом самоуправління є загальні збори товариства, що проводяться до 4 разів на рік. На загальних зборах обирають правління товариства (виконавчий орган), голів секцій, відповідального секретаря, головного редактора стінгазети та консультантів, а також затверджують статут товариства та його девіз. У період між загальними зборами, роботою керує президія на чолі з головою правління та його заступниками.

У шкільній краєзнавчій роботі виділяють стаціонарні та туристські форми. Стаціонарні форми включають роботу в шкільному музеї також роботу на географічному майданчику, фенологічні спостереження, зустрічі із провідними науковцями, видатними митцями краю, відомим постатями земляків, краєзнавчі олімпіади, конференції лекторії, конкурси, виставки, вікторини, видання стінгазети та інших матеріалів про проведені краєзнавчі дослідження.

Краєзнавчий музей. За час роботи географічні гуртки, секції, клуби й товариства накопичують велику кількість оригінальних експонатів, зібраних під час походів та екскурсій або зроблених своїми руками. Це колекції корисних копалин, ґрунтів, рослин, фотографій, рідкісних книжок, приладів тощо, їх відповідно оформлюють та систематизують за темами та формують експозиції музею. Краєзнавчий музей може оформлятися у рекреаціях школи, в географічному кабінеті або в окремому приміщенні. Учні, зайняті цією діяльністю, отримують знання, вміння та навички не тільки географічного спрямування, але й з інших дисциплін.

Туристські форми включають прогулянки, екскурсії, одноденні та багатоденні походи, експедиції, подорожі на різних видах транспорту, туристські зльоти.

4.2. Напрямки роботи шкільних музеїв.

Шкільний музей є організаційним центром краєзнавчої роботи школи. Це ефективний навчальний центр. Експозиція музею дозволяє з найбільшим ефектом використовувати ілюстративний матеріал для глибокого засвоєння учнями шкільної програми з географії. Музей відкриває великі можливості для організації самостійної творчої роботи учнів, які під керівництвом вчителя під час екскурсій чи туристичних поїздок додому накопичують багато краєзнавчих матеріалів, які слід розробити для музею [2].

Основні відмінності між шкільним і державним музеями такі: обмеженість площі систематичного збирання експонатів (особливо за участю

учнів), менші виставки, невеликі можливості збереження експонатів, пристосування музейних експонатів до навчально-виховної роботи учнів. [46].

Основними напрямками діяльності музеїв є:

- культурно-освітні,
- дослідницький,
- музейно-організаційний,
- освітній,
- навчальна програма,
- експозиція,
- організаційно-масові.

Шкільний музей є однією з форм розвитку творчої самодіяльності та громадської активності учнів у процесі збирання, дослідження, опрацювання та оформлення матеріалів наукового, пізнавального та навчального значення.

Специфікою організації шкільних музеїв є збір експонатів, який є комплексним, що характеризує особливості регіону та знайомить учнів з видатними людьми регіону. Найважливішою регіональною особливістю музеїв є те, що в них накопичуються та експонуються джерела та предмети, пов'язані переважно з розвитком природи, соціально-економічними, історичними, етнокультурними умовами та життям певного населення. Види та першоджерела надзвичайно різноманітні, що відповідають існуючим розділам шкільного музею [28].

Найпоширеніші розділи шкільного музею такі:

- Я вивчаю рідний край.
- Наша школа.
- Природа та природні ресурси регіону.
- Історичні події краю.
- Населення області.
- Економіка та господарство регіону.
- Культура краю.

- Професійна інформація (професії регіону, система підготовки та перепідготовки кадрів).

У процесі створення експозицій шкільного музею перед музеєм стоїть завдання:

- сприяння розширенню світогляду учнів та формуванню національної свідомості;
- поглиблене вивчення особливостей регіону та окремих населених пунктів;
- розвиток практичних навичок науково-дослідної роботи, збирання та оформлення музейної експозиції;
- підготовка тематичних виставок на основі зібраних колекцій музею;
- вдосконалення навчального процесу та забезпечення тісного зв'язку з життям;
- формування та розвиток пізнавальних інтересів, естетичних, освітніх;
- просвітницька діяльність молоді області під час організації та проведення тематичних конференцій учнівської молоді, відзначення визначних історико-культурних подій краю.

Деякі шкільні музеї функціонують як шкільні навчальні центри та лабораторії, які підвищують ефективність навчання, навчально-виховний процес. Однак їх не слід використовувати як класні кімнати, які є навчальними одиницями школи і оснащені чітко визначеним набором підручників, технічних засобів навчання та спеціальних меблів. Однак класні кімнати та шкільні музеї повинні доповнювати один одного.

Вся науково-дослідна робота в музеях проводиться за певним планом, який затверджується Вченою радою музею. Наукова робота в музеях на сучасному етапі здійснюється за допомогою виїзних розвідок, експедицій; шляхом архівних досліджень, вивчення матеріалів у бібліотеках, науково-дослідних інститутах, культурно-освітніх установах. Результати науково-дослідної роботи студенти за підтримки викладачів та керівників туристично-краєзнавчих колективів оформляють у вигляді виставок, розділів виставок, каталогів, екскурсій, наукових описів цінних експонатів, а також статей,

буклетів, наукових праць і більше.

Розвиток культурно-освітньої роботи шкільних музеїв сприяв появі різноманітних форм і видів. Найпоширенішими з них є екскурсії, лекції, зустрічі з відомими людьми, тематичні вечори та конференції, тематичні виставки, дні відкритих дверей.

До основних напрямків роботи будь-якого музею як спеціалізованого закладу індустрії культурного дозвілля належать такі: комплектування музейних фондів, облік, інвентаризація та каталогізація музейних колекцій, збереження та зберігання музейних фондів; формування та представлення тематичних експозицій; екскурсійне обслуговування відвідувачів [6].

У шкільному краєзнавчому музеї зберігаються такі документи: звіт про музейну перевірку, порядок створення музею, положення про музей, склад Музейної ради, план роботи, перелік екскурсій, інвентарна книга, екскурсійна книга, книга відгуків. Планування діяльності музеїв є необхідною умовою успішної роботи. Робота шкільного музею здійснюється відповідно до річного та поточного планів, розроблених радою музею. З метою використання матеріалів музею у навчально-виховному процесі план роботи музею узгоджується з планами роботи вчителів-предметників, класних керівників та планами роботи груп. Окремо розробляються плани пошуково-експедиторських, фондкових, виставкових та екскурсійно-масових робіт.

Діяльність краєзнавчого музею тісно пов'язана з роботою туристичного краєзнавства та інших гуртків загальноосвітнього закладу. З часом шкільний музей перетворюється на пошуково-творчу лабораторію професорсько-викладацького складу, яка проводить науково-педагогічну обробку зібраних матеріалів, створює дидактичні посібники для навчального процесу. Тобто шкільні музеї виступають організаційно-методичними центрами шкільного краєзнавства, сприяючи розширенню освітнього світогляду та наукових інтересів учнів, професійних здібностей педагогів [39].

Навчальний напрямок музею орієнтований на вирішення загальноосвітніх завдань, пов'язаних з розвитком самостійного оволодіння

методами пізнавальної діяльності та діяльністю учнів. З іншого боку, цей напрямок полягає у використанні специфічних особливостей виставки – здатності викликати у відвідувачів специфічні чуттєві враження, використовуючи наочне мислення, і на цій основі створювати умови для розвитку пізнавальної активності учнів та формування знань.

Специфіка пізнавального процесу в музеї полягає в тому, що вже відомі події та явища підкріплюються документальними матеріалами та предметами музейних колекцій. Прямий контакт із музейною реліквією викликає в учнів почуття особистої причетності та певних емоцій, що посилює образне сприйняття подій та явищ. Шкільні музеї створюють основу для виховного впливу, адже знання через емоції є найефективнішим способом формування переконань, моральних цінностей, норм поведінки та естетичного виховання. Крім того, шкільний музей є однією з форм розвитку творчої діяльності та соціальної активності учнів. Важливо, щоб діяльність музею підтримувала кожне наступне покоління. Така цілеспрямована робота зберігає спадкоємність музейно-краєзнавчої діяльності, що сприяє розвитку та популяризації національно-патріотичного та екологічного виховання громадян [42].

Більшість музеїв усіх профілів перетворилися на своєрідні методичні центри, які пропагують форми різноманітної роботи серед учнів, вчителів, батьків не лише за місцем їх розташування, а й у місті, районі, області. Проводять районні, міські, обласні семінари, конференції, відкриті заняття краєзнавчих гуртків, а також круглі столи за участю заступників директорів навчальних закладів, педагогів-організаторів, вчителів географії, історії, біології та позашкільної освіти, закладів методистів.

4.3. Шкільний краєзнавчий музей – необхідний компонент географічного комплексу.

Краєзнавство в школі має велике пізнавальне значення. Краєзнавчий принцип викладання є одним із визначальних в процесі вивчення географії.

Поєднуючи навчання з життям, багато вчителів збирають велику кількість краєзнавчого матеріалу. Він знайомить учнів з особливостями і розміщенням природних об'єктів, населенням свого краю.

На екскурсіях, в походах учні збирають зразки промислових матеріалів, корисних копалин, гірських порід, гербарій та різні колекціонуючі матеріали. Подібна робота по краєзнавству забезпечує більш міцне та глибше засвоєння учнями географічних понять, явищ і закономірностей, виховує в учнів відчуття любові до рідного краю, стимулює в них цікавість до вивчення географії.

Даний проєкт має велике значення в справі виховання і формування особистості учнів, виховання гідного громадянина і патріота та необхідний для залучення в активну пошукову (дослідницьку) діяльність учнів і батьків, вчителів.

Таким чином, в Яремчанській школі №1 необхідно створити власний шкільний краєзнавчий музей, який повинен бути оснащений шкільними партами й складатиметься з таких відділів (див. рис. 4.3.1):

I. Географічне положення краю.

1. Положення краю на карті світу позначене стрілками, що показують найкоротшу відстань від його поселення до екватора, північних та південних тропіків, південного та північного полярних кіл, північного та південного полюсів, нульового меридіана та деяких столиць та великі міста.
2. Положення нашого краю на карті України. Показано найкоротші відстані від їх поселення до його крайніх точок, до Києва та деяких обласних центрів.
3. Положення нашого краю та населеного пункту на карті регіону. Відстані від поселення до крайніх точок району, до обласних та обласних центрів, до центрів наступних адміністративних районів, а також відстані до найвизначніших об'єктів (пам'яток історії та природи, заповідників).

Картографічні матеріали про географічне положення рідного краю супроводжуватиметься коротким стислим текстом.

II. Геологічна будова, рельєф та корисні копалини краю.

1. Таблиця геологічної хронології. Коротка історія життя на Землі.
2. Таблиця геологічних періодів, родовища яких поширені в країні.
3. Схема геологічної будови та геологічний профіль краю.
4. Схема четвертинних відкладів краю.
5. Геологічна колона природних зразків гірських порід, що складають товщу земної кори біля школи.
6. Геоморфологічний профіль.
7. Колекція мінералів.
8. Фотографії та картини типових форм рельєфу.
9. Макет для вивчення основних форм рельєфу (гори, пагорби, яри, долини річок, карстові западини тощо).

III. Клімат краю.

1. Матеріали метеорологічних спостережень (графіки абсолютних та середніх температур, отримані за місяцями, роками; діаграми опадів за місяцями, порами року та роками; графіки висоти Сонця над горизонтом, тривалість дня та ночі; діаграми стану хмарності за місяці; діаграми висоти снігового покриву за десятиліттями, рози вітрів за сезонами та роками, звіт про погоду за місяцями та роками).
2. Таблиці та графіки фенологічних спостережень, фенокалендар населеного пункту.
3. Місцеві вказівники та прогнози погоди.
4. Характеристика пір року (опис з фотоілюстраціями).
5. Опис аномальних кліматичних явищ.
6. Кліматична карта регіону, яка показує середні температури в січні та липні, річну кількість опадів.
7. Зображення, фотографії, слайди, що показують місцевість та різні пори року.
8. Матеріали про охорону атмосфери регіону.

IV. Внутрішні води краю.

1. Матеріали географічних спостережень місцевої річки (Прут), озера.
2. Макет «Утворення меандрів та стариць».

3. Схема стадій заростання озера або стариці.
4. Таблиці місцевих водойм (час замерзання та скресання, тривалість льодоставу, висоти рівня води за сезонами).
5. Матеріали про роботу проточної води.
6. Описи, схеми, малюнки, фотографії та слайди окремих водойм регіону (джерела, річки, озера, болота).
7. Стан та перспективи гідротехніки.
8. Карта внутрішніх вод краю.

V. Ґрунти краю.

1. Основні типи ґрунтів (моноліти).
2. Зразки мінеральних добрив, що вносяться в ґрунти.
3. Макети, таблиці, графіки, фотографії, слайди, що характеризують сутність агротехнічних заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунту.
4. Меліорація та охорона земель
5. Карта ґрунту краю.

VI. Рослинність краю.

1. Схема формування та розвитку флори краю.
2. Гербарій зразків природної та культурної рослинності.
3. Матеріали про господарське використання рослин.
4. Гербарій та календар збору основних лікарських рослин.
5. Зразки плодів і насіння культурних рослин.
6. Гербарій рослин-паразитів і напівпаразитів.
7. Малюнки та моделі їстівних та отруйних грибів.
8. Матеріали (описи, схеми, моделі, фотографії), які розкривають зв'язок між рослинами та умовами навколишнього середовища.
9. Картосхема поширення на території краю заповідних видів рослин та занесених до Червоної книги.
10. Карта рослинності краю, на якій показані території, зайняті полями, луками, болотами, лісами.

VII. Тваринний світ краю.

1. Схема еволюційного розвитку фауни регіону.
2. Картини, малюнки, фотографії, слайди основних представників фауни лісу, полів, боліт, поселення.
3. Колекції комах - шкідників лісу, поля, саду.
4. Колекції жуків та метеликів.
5. Картини, малюнки, фотографії та слайди промислових тварин.
6. Матеріали, що характеризують користь птахів.
7. Матеріали, що характеризують згубну діяльність шкідників.
8. Малюнки, фотографії та слайди місцевих порід домашніх тварин.
9. Зоогеографічна карта краю.
10. Картосхема поширення на території регіону рідкісних тварин, занесених до Червоної книги.

VIII. Ландшафт краю.

1. Малюнки, фотографії, слайди, що демонструють типові ландшафти краю.
2. Літературний опис характерних ландшафтів.
3. Ландшафтна карта краю.
4. Матеріали про антропогенну трансформацію ландшафтів.

IX. Охорона природи краю.

1. Описи картин, фотографій, слайдів, фрагментів фільмів із зображенням пам'яток природи, реліктових рослин, інтродукції, тих видів рослин і тварин, які охороняються.
2. Заповідна карта регіону, на якій зображені заповідні території різного функціонального призначення (природні парки, заповідники, пам'ятки природи, місця поширення рослин і тварин, що охороняються) – Карпатський Національний Природний Парк.

X. Населення регіону краю.

1. Діаграми зміни чисельності міського та сільського населення за віком, рівнем освіти, професійним та національним складом.
2. Топоніміка поселень.

3. Карта розселення населення із зазначенням дат виникнення населених пунктів.
4. Карта щільності населення.
5. Відомі люди краю.
6. Шкільна дошка пошани.

XI. Економіка регіону

1. Матеріали, що характеризують рівні розвитку окремих галузей промисловості.
2. Стенд присвячений туризму краю (картосхема найпопулярніших туристичних маршрутів, фото, малюнки туристичних об'єктів краю).

XII. Культура краю

1. Діаграми кількості шкіл, вищих та середніх спеціальних навчальних закладів, будинків культури, клубів, театрів, кінотеатрів, лікарень, дитсадків.
2. Книги, художні статті, газети, набір листівок, малюнків, фотографій, слайдів, фільмів, присвячених своєму краю.
3. Елементи національного одягу, давніх побутових речей краю, опис традицій, вірувань, свят.
4. Історичні відомості рідного краю, від початку заселення до сьогодення.

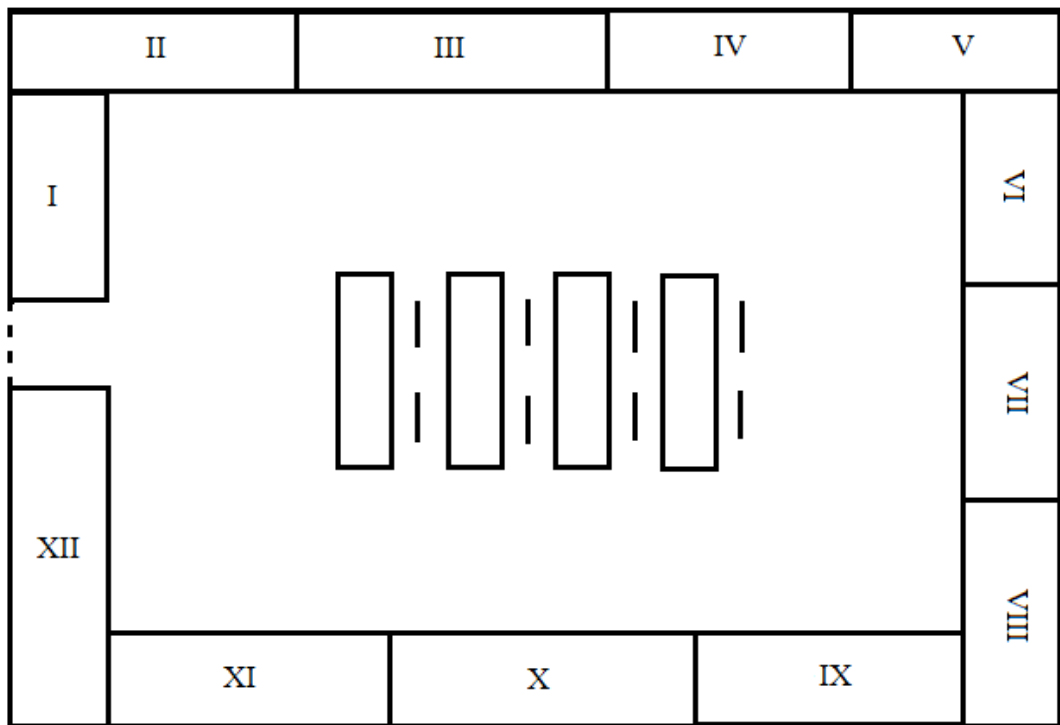

Рис. 4.3.1. План шкільного краєзнавчого музею Яремчанської ЗОШ I-III ст.
№1.

Збір і оформлення краєзнавчих матеріалів – необхідна передумова створення краєзнавчого музею. Враховуючи міжпредметні зв'язки, які викликають краєзнавчі експозиції музею, його розміщення повинно бути поза межами кабінету географії. Для цього може бути використане окреме приміщення або одна зі шкільних рекреацій. В такому випадку експонати будуть доступні для постійного споглядання і будуть частиною шкільного інтер'єру.

Краєзнавчі матеріали можуть бути використані в навчальному процесі, якщо визначені основні вимоги до змісту, оформлення, зберігання і використання краєзнавчих матеріалів.

4.4. Необхідність створення шкільного краєзнавчого музею в Яремчанському ліцеї №1

Краєзнавство – це один з видів науково-освітньої діяльності, якому властиві свій зміст, функції, методи й форми. Одним із результатів цієї роботи може стати створення шкільного краєзнавчого музею як творчої лабораторії для всього шкільного колективу.

Найголовніша особливість музеїв полягає в тому, що діти можуть краще ознайомитися з природою, природними ресурсами з історичними подіями, видатними людьми, з господарством та економікою і звісно культурою рідного краю.

Кожний край по-своєму особливий і цікавий. Яремчанщина унікальний край, який славиться своєю природною та культурною красою. Це край багатий на мальовничі гірські вершини, цілющі джерела та повітря, чудові пам'ятки архітектури, оповитий давньою і цікавою історією краю, самобутньою культурою та мовою щирих гуцулів, прекрасними звуками трембіт та традиційними гуцульськими стравами. Яремчанщина охоплює три найважливіші компоненти: природу – красу та унікальність природного ландшафту, історію – характерність та неповторність історико-етнографічного середовища, релігію – сакральність та святість місцевих пам'яток архітектури. Тут є понад 40 туристсько-рекреаційних закладів і санаторіїв, більше 100 об'єктів зеленого туризму. Найцікавіші народні звичаї та обряди це: гуцульська «Розколяда», Андріївські вечорниці, Водохреще, купальське свято «Гуцульська берегиня» [56]. Необхідно, щоб учні знали свою історію, та шанобливо ставились до цінних пам'яток свого краю ще зі шкільних років. І в цьому їм допоможе краєзнавчий музей, який зберігатиме історію його видатних діячів, всі природні і культурні пам'ятки.

Сьогодні в більшості ЗЗСО діють шкільні краєзнавчі музеї, які слугують однією із форм додаткової освіти в умовах освітньої установи, що розвиває співтворчість, активність, самодіяльність учнів у процесі збору, дослідження, обробки, оформлення матеріалів, що несуть науково-пізнавальну та виховну цінність. Виходячи з вище сказаного варто зрозуміти необхідність створення краєзнавчого шкільного музею в Яремчанському ліцеї

№1.

Для того, щоб визначити цю необхідність нами було проведене онлайн-опитування в якому взяли участь 82 учні з 5 по 11 клас. Перед учнями були поставлені такі питання (додаток А).

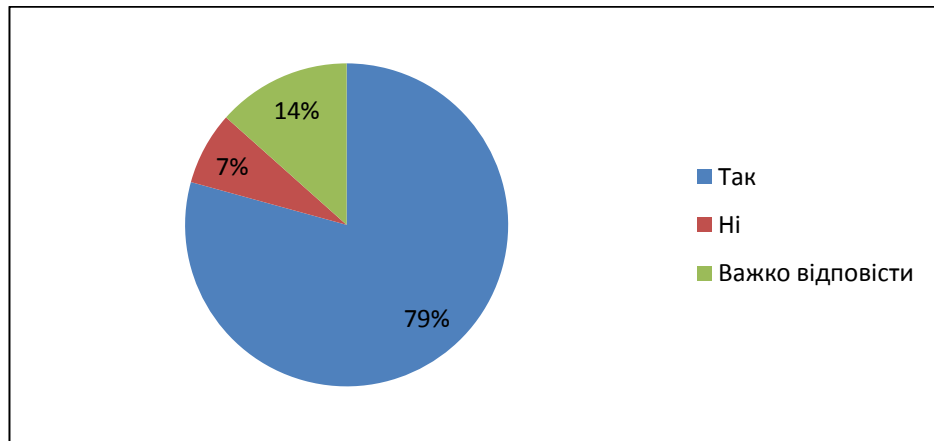

Рис. 4.4.1. На вашу думку створення шкільного краєзнавчого музею у школі сприятиме підвищенню навчально-виховному процесу з географії?

Проаналізувавши відповіді учнів можна побачити, що на дане питання (див. рис 4.4.1), 79% учнів дали відповідь «так», 14% – «важко відповісти» і тільки 7% дали відповідь «ні». Дана відповідь дає зрозуміти, що більшість учнів вважають, що створення краєзнавчого музею сприятиме кращому засвоєнню їхніх знань з географії.

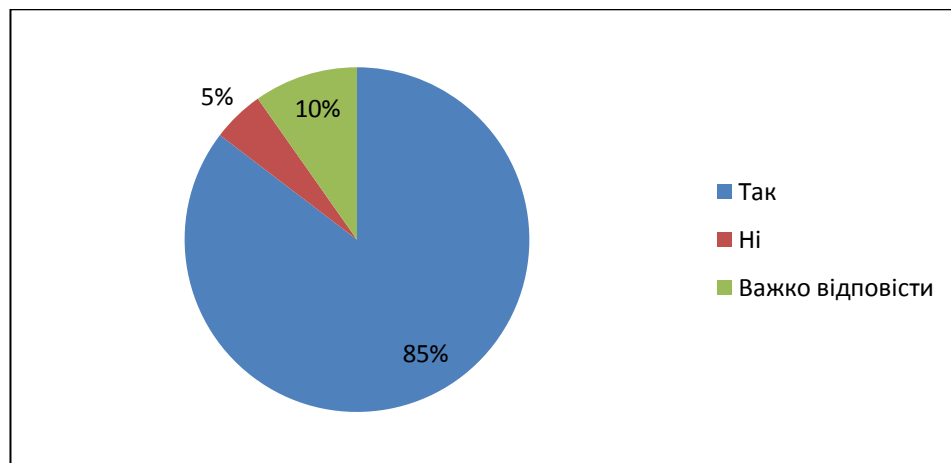

Рис. 4.4.2. Чи цікаво вам було б проводити деякі уроки географії у шкільному музеї?

На питання (див. рис. 4.4.2) 85% учнів дали відповідь «так», 5% – відповідь «ні», і 10% – відповідь «важко відповісти». Тут стає зрозумілим те,

що більша частина учнів ліцею хотіла б проводити інколи уроки з географії поза межами класу, а саме у музеї укомплектованому цікавими експонатами.

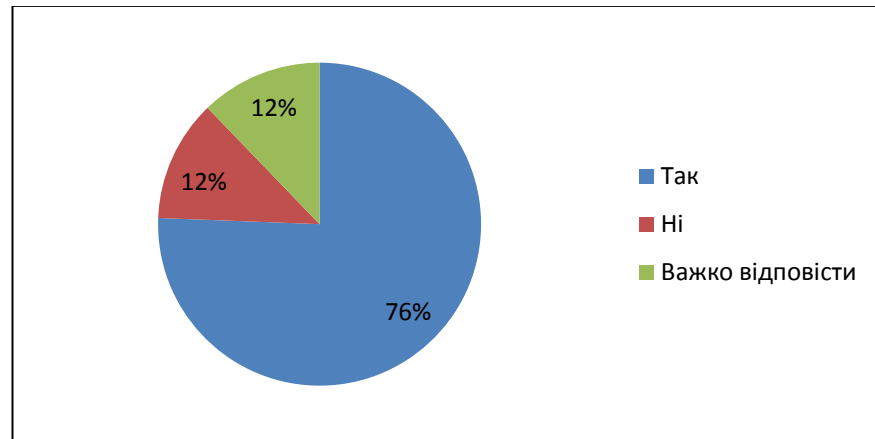

Рис.4.4.3. Чи ви вважаєте, що проведення уроків з географії із залученням шкільного музею сприяє патріотичному вихованню учнів?

На питання (див. рис. 4.4.3) 76% учнів відповіли «так», 12% дали відповідь «ні», і також близько 12% учнів відповіли «важко відповісти». Така відповідь учнів показує те, що вони розуміють значення шкільного музею при вивченні географії саме в патріотичному вихованні.

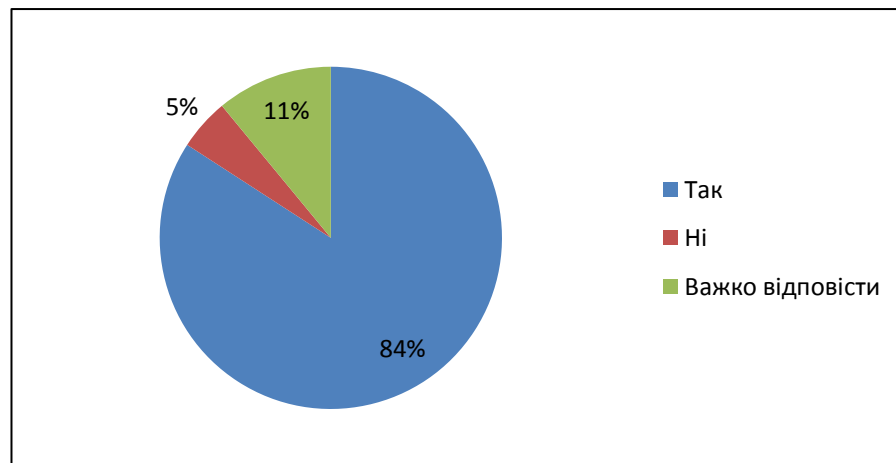

Рис.4.4.4. Чи хотіли б ви збирати цікаві пам'ятки вашого краю для організації та комплектування шкільного музею?

На таке питання (див. рис. 4.4.4) 84% учнів відповіли «так», 11% – дали відповідь «важко відповісти», і лише 5% відповіли «ні». Очевидно, що більшості з учнів було б цікаво брати участь у створенні та комплектуванні фондів шкільного музею збираючи цікаві експонати під час екскурсій чи походів.

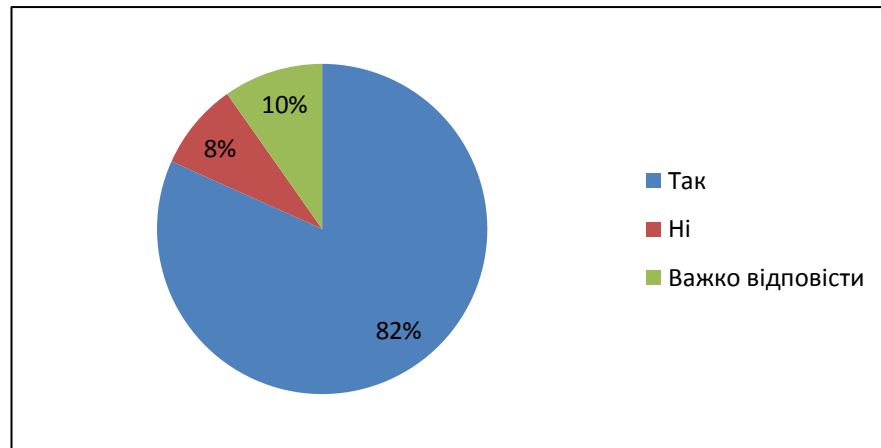

Рис.4.4.5. Чи вважаєте ви, що робота шкільного музею сприяє естетично-екологічному вихованню учнів?

Також на питання (див. рис. 4.4.5) 82% учнів дали відповідь «так», 10% – «важко відповісти» і також 8% дали відповідь «ні». Така відповідь учнів свідчить про те, що вони усвідомлюють важливість естетично-екологічного виховання і певною мірою в цьому їм допоможе навчальна робота у шкільному музеї.

З даних діаграм можна побачити, що в більшості на поставлені нами питання учні дали відповідь «так» від приблизно 73% до 85% випадках. Відповідь «ні» спостерігається від 5% до 12%, і «важко відповісти» від 10% до 18% випадках. Тому на основі даних опитування можна стверджувати, що для ефективнішого засвоєння географічних знань у Яремчанському ліцеї №1, постає необхідність створення шкільного музею.

Отож, роль краєзнавчого музею в школі полягає в тому, що вже відомі події і явища підкріплюються документальними матеріалами та предметами музейних фондів. Безпосередній контакт із музейною реліквією викликає у школярів почуття особистої причетності та певну емоцію, що підсилює образне уявлення про події та явища. Шкільні музеї забезпечують основу для виховного впливу, адже пізнання через емоції є найбільш ефективним шляхом формування переконань, моральних цінностей, норм поведінки та естетичного виховання. Крім того, шкільний музей є однією із форм розвитку творчої самодіяльності та громадської активності школярів. Важливо, щоб

діяльність музею підтримувало кожне наступне покоління. За такої цілеспрямованої роботи зберігається наступність музейно-краєзнавчої діяльності, що сприяє розвитку та популяризації серед громадян національно-патріотичного та екологічного виховання.

Висновки до розділу 4

Таким чином, існують різноманітні форми організації позакласної роботи з географії на основі краєзнавчої складової. Масові – вечори, олімпіади, конференції, вікторини, групові – гуртки, екскурсії, експедиції, заходи, товариства, клуби, та індивідуальні самостійні роботи учнів. Не менш важливу роль відіграють туристські та стаціонарні форми. Однією з найважливіших стаціонарних форм організації позакласної роботи краєзнавчого спрямування є шкільні музеї.

Шкільний музей є ефективним навчально-організаційним центром роботи школи. Шкільні краєзнавчі музеї мають різні напрямки роботи: культурно-освітні, дослідницькі, музейно-організаційні, освітні, експозиційні, організаційно-масові.

Шкільний краєзнавчий музей як необхідний компонент географічного комплексу має велике пізнавальне значення. Він знайомить учнів з особливостями і розміщенням природних та економічних об'єктів, населенням, культурою, етнічними особливостями свого краю. Також він має значне дослідницьке значення для учнів, яке проявляється на екскурсіях під час збирання зразків промислових матеріалів, корисних копалин, гірських порід, гербарію. Таким чином учні краще засвоюють вивчений матеріал і краще розуміють закономірності тих чи інших природних явищ та процесів.

Така діяльність учнів пов'язана зі шкільним музеєм краєзнавчого напрямку має важливе значення в здійсненні колективної роботи учнів, співпраці та взаємодопомоги, а також вихованні справжнього громадянина та патріота своєї держави.

Зрозумівши важливу роль шкільних краєзнавчих музеїв при вивченні

географії в школі постала необхідність його створення в Яремчанському ліцеї №1. Де проведене опитування серед учнів школи дало зрозуміти, що більшість школярів вважають, що створення такого музею у їхній школі сприятиме кращому вивченню географії, а також готові взяти активну участь в організації та комплектуванні фондів музею.

1. Краєзнавчий принцип – один із педагогічних принципів навчання, що означає уточнення, конкретизацію, розкриття та підтвердження наукових понять на прикладах з оточення. Суть краєзнавчого принципу полягає в тому, щоб дати можливість учням у знайомій місцевості, у повсякденному житті спостерігати географічну дійсність у взаємозв'язках і зв'язках окремих її компонентів, а за результатами спостережень на уроках формувати уявлення про реальні явища та предмети, що становлять основу географічної науки.

2. Основними методами реалізації принципу краєзнавства є: практичні роботи, навчальні екскурсії, робота з краєзнавчою літературою та місцевими картами, систематичні спостереження за природними, соціальними чи економічними явищами, бесіди, лекції, проблемне навчання, краєзнавчі інтерактивні ігри, навчальні проекти, краєзнавчі дослідження. У позакласній роботі з географії використовуються такі форми роботи, як різноманітні виховні заходи (інтелектуальні ігри, фестивалі, конференції, дискусії, диспути, зустрічі з цікавими людьми), набули поширення краєзнавчі соціальні проекти, акції, флешмоби. Традиційні форми краєзнавчого принципу роботи: туристично-краєзнавча екскурсія, похід, екологічні стежки по рідному краю, під час яких не тільки вивчається місцевість, а й збирається матеріал для подальшого використання (фото, гербарій, створення планів і карт, збір інформації про об'єкти), різноманітні екологічні акції, діяльність краєзнавчих та туристичних товариств, клубів та гуртків.

3. Слід підкреслити, що краєзнавчий принцип займає важливе місце в програмі кожного з курсів шкільної географії. На основі краєзнавчого матеріалу відбувається формування змісту географічної освіти в загальноосвітній школі з 5 по 11 клас, учням прикріплюються початкові школи краєзнавчі знання під час вивчення природознавства, потім в основній школі остаточно закріплюються вже набуті знання при вивченні курсу «Рідний край». Далі вони збагачуються краєзнавчою складовою фізико-географічних знань та фізико-економічних знань, які здобувають учні з 6 по 11 класи. Краєзнавча інформація потрібна сьогодні при вивченні багатьох

тем. Наприклад, вивчаючи фізико-економічну географію України, можна розширити та поглибити матеріал краєзнавчими даними про природні особливості, промисловість, сільське господарство, історичне минуле, соціально-економічний розвиток краю.

4. Вивчення географії в школі із застосуванням краєзнавчого принципу має важливе значення. Особливо це відбивається на профорієнтаційній (коли учні ознайомившись та засвоївши технології різноманітних галузей розвивають в собі схильність до професійної орієнтації), патріотичному (коли в учнів пробуджується почуття гордості за рідний край, у процесі пізнання його природних, економічних та культурних багатств), естетичне, (коли учні бачать красу в природі, насолоджуються нею і беруть її) та екологічне (коли учні з повагою ставляться до навколишнього середовища, знаючи його значення для людини та згубний антропогенний вплив на нього) виховання учнів. Це сприяє збагаченню молоді моральними цінностями, сприяє її пізнанню та збереженню загальнолюдських цінностей, формуванню національної свідомості.

5. Важливими осередками освіти в школі є шкільні краєзнавчі музеї, експозиції яких відображають історію, природу, господарство, населення та культуру краю. Широкий профіль музею дає можливість всебічно вивчати рідний край та залучати до краєзнавства більшість учнів і вчителів. Робота учнів у краєзнавчому музеї сприяє міцнішому засвоєнню географічних понять, явищ і закономірностей, також відіграє важливу виховну роль, що виявляється в любові до рідного краю, прищеплює інтерес до вивчення географії. Усвідомлюючи таку важливу роль шкільного краєзнавчого музею, виникає потреба у створенні його в Яремчанському ліцеї №1. Для цього ми провели опитування серед учнів школи з 5 по 11 клас. За результатами опитування більшість учнів вважають, що створення такого музею позитивно сприятиме їх навчанню з географії. Тому для більш ефективного засвоєння географічних знань у Яремчанському ліцеї №1 виникає потреба у створенні шкільного краєзнавчого музею.

Список використаної літератури

1. Авраменко Н. Л. Екологія в системі освіти: Збірник наукових праць науково-методичної конференції «Людина та навколишнє середовище – проблеми безперервної екологічної освіти в вузах». Одеса : вид-во *ОДАХ*, 2000. 113с.
2. Белякова О. О. Використання потенціалу шкільного музею в навчально-виховному процесі: навч. посіб. : Історія та правознавство. 2006. 18-20с.
3. Бенедюк В. В. Краєзнавчий принцип навчання: навч. посіб. : Географія та основи економіки в школі. Луцьк. 1997. 29-30с.
4. Булава Л. М. Фізична географія України 8 клас : навч. посіб. Харків. 2008. 224с.
5. Верменич Я. В. Історико-краєзнавчі дослідження в діяльності Південно-Західного відділу Руського географічного товариства. метод. посіб. Київ. 1999. 88с.
6. Ганнусенко Н. І., Ляпін О.Л., Мацейків Т. І. Шкільні музеї : навч.-метод. посіб. Київ. 1991. 112с.
7. Географія. Топузов О. та ін. навч. посіб. Київ. 2014. 324с.
8. Гільберг Т. Г., Паламарчук Л. Б., Географія : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2014. 239с.
9. Зарубов А.И., Гракова Л.В. Географическое краеведение и школьный туризм : Пособие для студентов факультета естествознания. Минск. 2011. 170с.
10. Заставний Ф. Д. Виховний потенціал географічного краєзнавства в Україні. навч. посіб. Львів. 2012 . 40с.
11. Історико-географічні дослідження в Україні : зб. Наукових праць. вип. під/заг. ред. Шевченко Ф. Київ : НАН України, 1994. 205с.
12. Кириловець М. Г. Реалізація екологічного виховання в сучасних підручниках географії : зб. наук. праць. Київ. *Педагогічна думка*. 2014. 335 – 339с.

13. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р. Географія материків і океанів : навч. посіб. Київ. *Навчальна книга*, 2007. 272с.
14. Ковчин Н. А. Роль сучасного шкільного підручника з географії у формуванні системності знань школярів навч. посіб. Київ. 2011. 163-167с.
15. Козаченко І. О. Теоретичні підходи до проектування компонентів навчання географії у загальноосвітній школі. Черкаси. 2009. 54-58с.
16. Концепція екологічної освіти України. Затверджена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України протокол № 13/6-19 від 20.12.2001 р. Київ. 2001. 24 с.
17. Костриця М. Ю. Рідний край. Житомирщина. навч. посіб. Вид. 2. Київ. 2013. 160с.
18. Костриця М. Ю. Шкільна краєзнавчо-туристична робота. монографія. Київ. 1995. 89с.
19. Корнєєв В. П., Корнєєв О. В. Методика вивчення курсу «Рідний край» у 5 класі. курс лекцій. Кам'янець-Подільський. 2002. 220с.
20. Корнєєв О.В. Методика шкільного географічного краєзнавства. монографія. Харків : *Основа*. 2007. - 144с.
21. Кушнарєнко Н. Г., Подибайло Н. Г. Особливості реалізації краєзнавчого підходу в процесі навчання географії на профільному рівні у 10-11 класах. монографія. Кам'янець-Подільський. 2015: Випуск 18. 279-283с.
22. Кушнарєнко Н. Г., Подибайло Н. Г. Підручник з географії як засіб організації та проведення краєзнавчих екскурсій. Збірник наук. пр. : Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 738. Чернівці. 2015. 82-89с.
23. Кушнарєнко Н. Г., Подибайло Н. Г. Формування фізико-географічних знань учнів на основі краєзнавчого підходу. Збірник наук. пр. Кам'янець-Подільський. 2014. Випуск 17. 219 -224с.
24. Кушнір Л. Особливості проведення краєзнавчої роботи в школі монографія. 2012. 166-169с.

25. Кравець Н. В. Краєзнавча робота в контексті навчально-виховної діяльності сучасного закладу освіти. метод. посіб. Дубно. 2016. 156с. URL : <https://vseosvita.ua/library/turistsko-kraeznavcarobota-v-konteksti-dialnosti-sucasnogo-zakladu-osviti-1938.html>.
26. Краєзнавчий підхід і технології організації та методики проведення туристично-краєзнавчої роботи. URL : http://httpgeografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/kraeznavstvo_i_turizmhttps. (дата звернення 18.03.2020р.).
27. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм. навч. посіб. Київ. 1994. 191с.
28. Люлька І. В. Методичні рекомендації по створенню музеїв при навчальних закладах системи освіти. URL : <http://kramnychka.org.ua/>.
29. Маханько І. В. Реалізація краєзнавчого принципу в урочній та позаурочній роботі з географії. навч. посіб. Кривий Ріг. 2009. 10-21с. URL : <http://ru.calameo.com/read/>.
30. Методика викладання географії в школі. за ред. С. Г. Коберніка. навч.посіб. Київ. 2000. 318 с.
31. Методика обучения географии в средней школе. навч. посб. за ред. А. Е. Бибик. Оренбург. 1985. 266 с.
32. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія. 6-9 класи. Київ. 2013. 64с.
33. Навчальні програми з географії для загальноосвітніх навчальних закладів. 6-7 класи. Київ. 2014. 36с.
34. Надтонка О. Ф. Географія рідного краю. навч. посіб. Київ. 1997. 148с.
35. Надтока О. Ф. Географія 10 клас. Збірник завдань для проведення моніторингу якості загальної середньої освіти за результатами навчання учнів в основній школі. Київ. 2013. 36 с.
36. Надтока О.Ф. Формування національної свмосвідомості учнів. навч. посіб. Київ. 2002. 15-21с.
37. Перебийнос Ф. С. Метеорологические наблюдения преподавания географии . навч.-метод. посіб. 1940. 82с.

38. Пестушко В. Ю., Уварова Г. Ш. Географія материків і океанів: навч. посіб. Київ. 2007. 288 с.
39. Положення про музей при навчальному закладі, який перебуває у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Інф. зб. МОН України. 2006. 23-27с.
40. Плахотнік О. В. Розвиток геоecологічної освіти в Україні. монографія. Київ. 1998. 333 с.
41. Прокопчук В.С. Шкільне краєзнавство : навч. посіб. Кам'янець-Подільський. 2010. 240с.
42. Рекомендації Всеукраїнського круглого столу «Музеї при навчальних закладах як осередки патріотичного виховання». URL : http://pmu.in.ua/news/rekomendacii_kruglogo_stolu/. (дата звернення 20.09.2021р.).
43. Різак В.П. Краєзнавчий принцип у вивченні шкільного курсу географії. Харків. *Основа*. 2006. 58-60с.
44. Рудницький С. Л. Початкова географія для народних шкіл. Київ – Львів – Відень : «Вернигора», 1919. -192 с.
45. Соловей В. М. Шкільна географія і краєзнавство у педагогічній спадщині Софії Русової. навчю посіб. Хмельницьк. 2000. 33-34с.
46. Соломонова Т. Р. Шкільні музеї в Україні : тенденції й проблеми розвитку. навч. посіб. Київ. 2006. 3-4с.
47. Ставітак К.О. Краєзнавство та батьківщинознавство у шкільному курсі географії. монографія Харків. *Основа*. 2012. 5-7с.
48. Стойкова М.М. Краєзнавчий підхід у викладанні географії. монографія Харків. *Основа*. 2009. 17-19с.
49. Строев К.Ф. Краеведение. навч. посіб. Москва. *Просвещение*. 1974. 144с.
50. Топузова А. В. діяльність українського географічного товариства в галузі шкільної географічної освіти: автореф. дис. канд. прир. наук. : 12.00.10. Київ, 2014. 20с.

51. Тронько П. Т. Історичне краєзнавство в розбудові суверенної України. Краєзнавство в Україні : сучасний стан і перспективи. Київ. *Академія*. 2003. 125 с.
52. Хуторской А. В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? метод. посіб. Москва. *Владос-пресс*, 2005. 383 с.
53. Шищенко П. Г., Муніч Н. В. Фізична географія України: навч. посіб. Київ. 2008. 250с.
54. Шляхи здійснення екологічної освіти і виховання. URL : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Ecologia/25453.doc.htm/
55. Ягупов В. В. Педагогіка. навч. посіб. Київ. 2003. 560 с.
56. Яремчанщина. URL : https://turystunazamitku.blogspot.com/2019/10/blog-post_39.html. (дата звернення 21.09.2021р.).

Додатки

Додаток А

Запитання опитування стосовно створення шкільного музею як організаційно-методичного центру краєзнавчої роботи в Яремчанській ЗОШ №1.

1. На вашу думку створення шкільного краєзнавчого музею у школі сприятиме підвищенню навчально-виховному процесу з географії?
2. Чи цікаво вам було б проводити деякі уроки географії у шкільному музеї?
3. Чи хотіли б ви збирати цікаві пам'ятки вашого краю для організації та комплектування шкільного музею?
4. Чи цікаво вам було б вивчати як історію так і унікальну природу свого краю у школі за допомогою музейних колекцій?
5. Чи ви вважаєте, що проведення уроків з географії із залученням шкільного музею сприяє патріотичному вихованню учнів?
6. Чи хотіли б ви брати участь у підготовці тематичних виставок на основі зібраних колекцій музею?
7. Чи вважаєте ви, що шкільний музей виконує як науково-дослідну так культурно-освітню роботу в школі?
8. Чи вважаєте ви, що робота шкільного музею сприяє естетично-екологічному вихованню учнів?
9. Чи цікаво вам було б проводити святкування до "Дня Яремчанщини" в краєзнавчому музеї школи?
10. Чи погоджуєтесь ви з тим, що безпосередній контакт із музейною реліквією викликає у школярів почуття особистої причетності та певну емоцію, що підсилює образне уявлення про події та явища?

